

12. 4° Diff. 3494 (2. 3. TS.
DISPUTATIO THEOLOGICA

Q V A
FONTES EXAMINANTVR

EX QVIBVS

TOLERANTIA
DISSENTIENTIVM
IN RELIGIONE
RECENTIVS DEDVCI SOLET.

SVB AVSPICIIS DIVINIS

RECTORE VNIVERSITATIS MAGNIFICENTISSIMO
SERENISSIMO ATQVE POTENTISSIMO DOMINO
D O M I N O

C A R O L O
DVCE WIRTEMBERGIÆ REGNANTE, rel. rel.
DOMINO SVO LONGE CLEMENTISSIMO

P R A E S I D E

VIRO SVMMÆ REVERENDO ATQVE EXCELLENTISSIMO
D O M I N O

CHRISTOPH. FRID. SARTORIO

S. S. THEOL. DOCTORE AC PROF. P. O. ILLVSTRIS STIPENDII
THEOLOGICI SVPERATTENDENTE GRAVISSIMO
PATRONO PIE DEVENERANDO
D E F E N S A

A
M. IMMANVELE GÖTTLIEB FABRO, TVBING.
S. THEOLOGIÆ STUDIOSO, MINISTERII SACRI CANDIDATO
ET SERENISSIMI STIPENDIARIO.

D. AVG. MDCCLXIX. H. L. Q. C.

TVBINGÆ TYPIS FVESIANIS.

27. C. 171

DEPUTY ATTORNEY GENERAL

UNITED STATES DEPARTMENT OF JUSTICE

TO THE HONORABLE SENATE

AND THE HOUSE OF REPRESENTATIVES

IN SENATE, FEBRUARY 2, 1894

REPORT OF THE

COMMISSIONER OF THE GENERAL LAND OFFICE

IN RESPONSE TO A RESOLUTION PASSED BY THE SENATE AND HOUSE OF REPRESENTATIVES, JULY 1, 1893

AND

REPORT OF THE

COMMISSIONER OF THE GENERAL LAND OFFICE

IN RESPONSE TO A RESOLUTION PASSED BY THE SENATE AND HOUSE OF REPRESENTATIVES, JULY 1, 1893

AND

REPORT OF THE

COMMISSIONER OF THE GENERAL LAND OFFICE

IN RESPONSE TO A RESOLUTION PASSED BY THE SENATE AND HOUSE OF REPRESENTATIVES, JULY 1, 1893

AND

REPORT OF THE

COMMISSIONER OF THE GENERAL LAND OFFICE

IN RESPONSE TO A RESOLUTION PASSED BY THE SENATE AND HOUSE OF REPRESENTATIVES, JULY 1, 1893

§. I.

RELIGIO CHRISTIANA, summum, quod divino mune- Intolerantiæ
 re in immortales hominum animos collatum fuit, bene- inter chri-
 ficium, eam subinde fortunam in cultiore, ut videtur, stianos ori-
 humani generis parte experta est, ut dubitari posse videatur, gines & pro-
 utrum majorem illa vim exercuerit in corrigendis formandis- gressus.
 que hominum moribus, an mores in deformanda & ad suam
 pravitatem inflectenda religione. Ex quo illa primum caput
 in orbe extulit, tam serena & amabili facie, tam augusto ve-
 reque divino doctrinarum atque mirandorum effectuum appa-
 ratu conspicua incessit, ut homines diversi ordinis, diversæ
 conditionis, diversarum gentium, at suarum superstitionum
 pertæsi, magno numero in ipsius amplexum ruerent. Cum
 vero grassanti ubique locorum impietati, vitiis inveteratis,
 deamatis libidinibus, & vel maxime falsis de Deo rebusque
 divinis opinionibus ferale indiceret bellum: jam continuo,
 quod & Christus prædixerat, MATTH. X. 34. XXIV. 9. *seqq.*
 JOH. XVI. 2. commune in eam, ejusque tam doctores,
 quam alumnos, odium exardescere cœpit: &, quo quisque
 pertinacior fuit in propugnandis impiis ritibus, moribus pro-
 fanis, scelestis institutis, vel etiam commodis hujus vitæ,
 quæ cum disciplina christianorum conciliari non poterant: eo

lubentius cum aliis sui similibus, in pestem sectæ tam exosæ, nullis neque minis neque pollicitationibus flectendæ, conspiravit. Proinde trium fere sæculorum spatium vix suffecit ad exhauriendas, & quasi fatigandas exquisitæ crudelitatis species, quas judæi atque gentiles ad excruciandos omniumque contemptui exponendos christianos invenerant. Hac ita desæviente tempestate, quamvis inter christianos quoque sensim sensimque immoderatiores affectus, & vel injuriarum illatarum, vel obstinatæ superstitionis, vel domesticarum dissensionum impatientia gliscere cœperint: melior tamen eorum & ad exemplum summi sui Αρχηγῆ conformata pars omnem hostium atrocitatem non aliis superandam statuit armis, quam insuperabili sua fide, spe, amore, & patientia. Tandem innumeras calamitates eluctatis exoptata pax & tranquillitas illuxerat, CONSTANTINO M. Imperatore ad sacra eorum accedente; quo ipso christiana religio non tantum *tuta & honorata*, sed etiam *paulatim dominans* facta fuit, ut ait ZIEGLER *præf. tract. de Episcopis*. Quæ cum isto rerum statu maxima per universum orbem romanum caperet incrementa, ringentibus ad furorem usque judæis & gentilibus: christiani vicissim, quibus alta mente reposita manebat injuria, longo tempore accepta, mutata jam scena animosiores facti, ad juratos sacrorum suorum hostes opprimendos omne attulerunt consilium; maxime, cum publice eorum religio *secta feralis & nefaria, superstitio insaniens & abominanda, turpitudine, perversitas, &c.* fuerit proclamata, legibusque magistratuum, quas larga copia CODEX THEODOSIANVS: *de Judæis & paganis* exhibet, proscripta.

§. II.

Continuan-
tur.

In tanta hominum, fidem christianam amplectentium, multitudine plerique, non magis principes, quam qui principum procerumque exempla in ipsa plebe imitati, omnia sua vitia, ambitionem, luxum, avaritiam, voluptates, violentiam, dolos,

los, dominandi libidinem, & quid non? secum in ecclesiam transtulerunt, nihil metuentes, ne pietas ipsorum & religionis noviter receptæ studium a quoquam in dubium vocaretur. Imo vero, ut exæstuantis sui in Christum affectus speciosa darent documenta, omne istud odium, quo intestina vitiositas fuerat impugnanda & debellanda, in aliorum sacrorum cultores converterunt. Sacra hæc non publica tantum auctoritate fuerunt prohibita, sed & temeritati sacerdotum ac plebis furori eousque permissa, ut paganorum delubra impune deleantur, synagogæ judæorum incenderentur, & bellum quasi quotidianum cum infidelium, quos vocant, religione gereretur, classicum utplurimum canentibus Viris, qui doctrinæ accuratæ & severæ sanctitatis exempla esse putabantur. Ab hoc tempore iidem illi christiani, qui paulo ante de aliorum inhumanitate graviter fuerant conquesti, quorum universa disciplina veritatis amore, pacis & patientiæ studio contineri dicebatur, jam profanis gentibus multo asperiores facti, omnium impatientissimi erant in ferenda aliorum religione & ferocissimi in eadem extirpanda. Ad malum hoc per se jam satis funestum ingens facta accessio est, quando ecclesia, Christum quidem Dominum ore professæ, sed maximam partem sanctioris cum eo vinculi immemor & expers, cum civitate in unum aliquod corpus coalescens, vel saltim illius compagi multiplici modo innexa, illius quoque structuram & formam per omnes partes adoptavit. Huic instituto nihil convenientius judicari poterat, quam ut domesticum ecclesiæ regimen quam proxime ad imperii civilis naturam accederet; ac propterea ejus antistites omni illa auctoritate pollerent, sine qua civitas regi, & adversus hostium insultus securæ præstari nequit. Inter hos antistites Romanus ille Præsul magno nisu primas sibi tribuit, easdemque in occidente communi non magis sacerdotum, quam magistratuum & populorum consensu obtinuit, vano prætextu inde desumpto, quod Roma

orbis caput esset; quod Romæ ipse Christus per Apostolum, qui ab ipso secundus fuerit, principalem imperii sui, cui universa ecclesia militans subesset, sedem constitutam voluerit, idemque pontifici, qui ipsius in hisce terris personam gereret, administrandum demandaverit. Pontifex, hac rerum summa potitus, nihil reliqui fecit ad stabiliendam augendamque potestatem suam, nimium illi indulgentibus, vel opem plane ferentibus, vel tantisper cedere coactis imperatoribus atque regibus, iis certe, qui non omni in ecclesiam, sanctam matrem, pietati renuntiasse videbantur. Quæ hierarchia cum imperii civilis semper æmula, nonnunquam magistra esset, ad illius quoque exemplum legibus munita, & sanctionibus pœnalibus armata fuit; adeo, ut qui sua doctrina vel moribus a religione, legibus pontificum definita, tantillum discedere ausus fuisset, in Christum ipsum rebellasse, ideoque pœnas, tanto crimini debitas in foro ecclesiastico incurrisse censeretur. Omnis heic tolerantia spes evanuit. Neque tamen in hoc rigore subsistendum rati ecclesiarum antistites omnem moverunt lapidem, ut suam inclementiam adversus dissentientes in religione civilium quoque legum ac pœnarum severitate exasperarent. Persuaserunt imperantibus, divina ipsos lege obstringi, ad religionem, sine qua nec principi nec subditis salvis esse liceat, in terris suis sartam tectamque conservandam; ad ecclesiam, sanctissimæ fidei custodem & internunciam, omni opum vi tuendam; ad arcendos omnes eos a civitatis jure, ad privandos omnibus privilegiis & beneficiis, ad eliminandos ex suis provinciis, ad puniendos, ultimoque supplicio afficiendos, quos ecclesia Romana perfidia in sanctam religionem reos judicasset, quique suis vel sententiis vel vitæ ratione debitum ipsi obsequium detrectarent. Quibus cleri & curiæ romanæ consiliis eo lubentius morem gessere plerique principes, quod tristi multorum temporum & regnorum experientia edocti ad animum revocassent, quan-
tam

tam vim in mentem humanam exerceat religio; quantas strages in florentissimis antea civitatibus dederint religionum dissensiones; quam bene tranquillitati civitatum consultum sit, quæ eodem imperii & religionis spiritu animentur. Hac obstetricante prudentiæ civilis ratione natæ sunt leges magistratuum civiles adversus *hæreticos*, infelicem intolerantiæ christianæ (liceat de barbaris moribus barbære loqui) partum. *HÆRETICORVM* enim nomine ii omnes traduci consueverunt, qui ab articulis fidei, in romana ecclesia, pontificum & conciliorum auctoritate, stabilitis, dissentire dicebantur. Antiquiores illius ordinis leges longa serie enumerat BINGHAM *Orig. eccles. Vol. VII. p. 285. sqq.* Potiora etiam illarum argumenta exponit BOEHMER *J. E. P. Lib. V. tit. 7.* Addi inprimis meretur libellus *de legibus civilibus & ecclesiasticis contra hæreticos publicatis.* A. MDCLXXXII. regnante Carolo II. anglicano sermone editus; recusatus A. MDCCXXIII. cum *præfatione WAKII Archiepiscopi Cantuariensis* & in gallicam linguam translatus A. MDCCXXV. inscriptusque: *traité des loix civiles, & ecclesiastiques, faites contre les hérétiques, par les papes, les Empereurs, les Rois, & les Conciles généraux & provinciaux. &c.*

§. III.

Sic publica auctoritate tolerantia dissentientium in religione e cœtibus & curiis christianis proscripta fuit. Accesserunt vero & alia, quæ vim illarum legum, tam civilium quam ecclesiasticarum, apud singulos in plebe christiana, mirum quantum acuerunt. Primum quidem suffragatus ipsis est naturalis humani ingenii fastus, qui suo in re omnium gravissima iudicio aliis potius exemplo esse, quam illorum dissensu contemni & confutari amat. Quo fine si excidat, strata ipsi ad odium atque invidiam via est. Tum vero animi commotionum intemperies, pietatis colore infucata, quo non

Continuantur,

mortalia pectora cogit? illa maxime, quæ solidioris cognitionis & maturioris experientiæ defectum hoc modo expiare & compensare gestiunt. Accedit, quod ab homine ignorantia vel præjudicatarum opinionum tenebris immerso & affectuum turbine agitato, nemo jure exspectaverit, ut momenta sententiarum, specie vel re, discrepantium, sobrie discernat atque ponderet; quibus tamen minus cordate perspectis statuere haud licet, quocum dissensu societas sacra vel civilis consistere nequeat. Præterea, nec dissentientes semper ea, qua par erat, animi moderatione, sive veritatis sive erroris causam egisse, quin potius inconsultis quibuscunque moliminibus dominantis ecclesiæ iram atque vindictam sollicitasse, ARIANORVM exemplo constat. Hi enim primi favore Imperatorum freti, eorumque viribus armati, libertatem conscientiarum carceri & vinculis per Ægyptum, Lybiam, Syriam, Palæstinam, Thracias, aliasque orbis partes manciparunt; primi, christianorum nomine tecti, templa & oratoria Catholicorum clauferunt, doctorum & episcoporum alios in exilium pepulerunt, alios ferro ceciderunt, alios ad lapidicinas, aut metalla damnarunt. Sed nec dissimulari debet, ipsum Concilium Nicænum in judicando & condemnando Ario ita versatum fuisse, ut jam tum copiosa futuræ intolerantiæ semina sparsa videantur. Denique nihil magis ad piam sapientemque tolerantiam e cœtibus atque animis christianorum exterminandam comparatum esse, quam instituta monachalia, cum illorum temporum, quibus invaluerunt, historia comprobatur, tum res ipsa loquitur. Tota enim vitæ monachalis ratio, solitudini, otio, & superstitioni dicata, & ab omni cultu, decore, frequentiori cum nobilioris indolis hominibus consortio remota, non potuit non mentem ignorantia, mores barbarie infuscare. Utraque impatientiæ & crudelitatis fecunda mater est. Quapropter in bellis cruentissimis, in expeditionibus, quas vocarunt, cruciatis adversus innocentissimos veritatis testes,

in cædibus atrocissimis, in stabiliendo ipso inquisitionis tribunali, quo sol nihil detestabilius unquam vidit, monachos præcipua fuisse instrumenta, nemo a partium studio alienus diffitebitur.

§. IV.

Neque tamen in antiquiore ecclesia omnino defuerunt, qui tolerantia patrocínio suscepto, christianam gentem ut a violenta religionis tam defensione quam propagatione & amplificatione abstineret, serio cohortarentur; tantum abfuit, ut sensus humanitatis & Spiritus Christi omnium animis excuti potuerit. Urgebant sacram non minus, quam civilem tolerantiam: hanc quidem adversus diras gentilium ac hæreticorum vexationes: illam vero adversus mutuam fratrum forte dissidentium impatientiam. Graviter TERTULLIANVS ad Scapulam C. II. scribit: *Humani juris & naturalis potestatis est unicuique, quod putaverit colere: nec alii obest aut prodest alterius religio. Sed nec religionis est cogere religionem, quæ sponte suscipi debet non vi: cum & hostiæ ab animo libenti expostulentur. . . . Ab invitis Dii sacrificia non desiderabunt, nisi contentiosi sunt. Contentiosus autem Deus non est.* Eadem CYPRIANI Epist. III. ad Maximum Urbanum, Sidonium & Macarium sententia est: *Apostolus, inquit, in sua epistola scribit: in domo magna non solum vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia sunt. . . . Nos operam demus, ut vas aureum simus. Cæterum fictilia vasa confringere Domino soli concessum est; cui & soli virga ferrea data est. Esse non potest major Domino suo servus, neque quisquam sibi, quod soli Filio Pater tribuit, vindicare potest, ut putet, aut ad aream ventilandam, & purgandam paleam ferri se jam posse, aut a frumento universa zizania humano iudicio segregare. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quam sibi pravus furor assumpsit, & dum dominium sibi*

Effata pris-
corum ec-
clesiæ do-
ctorum &
imperan-
tium de to-
lerantia.

sibi semper quidam, plus quam mitis justitia deposcit, assumunt, de ecclesia pereunt. Pleraque etiam argumenta, quæ tyrannidi Hierarchicorum obverti solent, complexus est LACTANTIUS *Instit: L. V. 19 seqq.* ut non tam contra gentiles, quam contra papalem rigorem scripsisse videatur. Ita vero ille: *Non est opus vi & injuria, quia religio non potest cogi. Verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas. Distinguant aciem ingeniorum suorum, si ratio eorum vera est; asseratur; parati sumus audire, si doceant. Tacentibus certe nihil credimus; sicut ne sapientibus quidem cedimus. . . . Nos non illicimus, ut ipsi objectant, sed docemus, probamus, ostendimus. Itaque nemo a nobis retinetur invictus. Inutilis enim est Deo, qui devotione & fide caret. Et tamen nemo discedit, ipsa veritate retinente. Diluit deinceps objectionem, sexcenties prolatam, & toties explosam. Sed defendenda sunt, inquiunt, suscepta publice sacra. O quam honesta voluntate miseri errant! Sentiunt enim nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eamque summa vi oportere defendi. Sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim religio est non occidendo: sed moriendo; non sævitia, sed patientia; non scelere, sed fide. Illa enim malorum sunt: hæc bonorum. Et necessum est, bonum in religione versari, non malum. Nam, si sanguine, si tormento, si malo religionem defendere velis: jam non defendetur illa, sed polluetur & violabitur. Nihil est enim tam voluntarium, quam religio &c.* Bene ATHANASIUS, cum vexaretur ab Arianis, disseruit: Θεοσεβίας μὲν γὰρ ἰδίον, μὴ ἀναγκάζειν, ἀλλὰ πείθειν. Καὶ γὰρ ὁ κύριος αὐτὸς & βιαζόμενος, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει διδῶς ἔλεγε, πᾶσι μὲν, εἰ τις θέλει ὀπίσω με ἐλθεῖν, τοῖς δὲ μαθηταῖς, μὴ καὶ υμεῖς θέλετε ἀπελθεῖν; κ. τ. λ. *Epist. ad solit. vitam agentes Tom. I. Opp.* HILARIUS PICTAVIENSIS ad Constantium Augustum inter alia scripsit: *Deus cognitionem sui docuit potius, quam*

ad. I.

quam exegit, & operationum cælestium admiratione præceptis suis concilians auctoritatem, coactam confitendi se aspernatus est voluntatem. . . . Deus universitatis est; obsequio non eget necessario; non requirit coactam confessionem. Non fallendus est, sed promerendus. . . . Non possum nisi volentem recipere, nisi orantem audire, nisi profitentem signare. Similia habet in libro adversus Arianos & Auxentium scripto: *Miserari*, inquit, *licet ætatis nostræ laborem, & præsentium temporum stultas opiniones congemiscere, quibus patrocinari Deo humana creduntur, & ad tuendam ecclesiam Christi ambitione seculari laboratur. Oro vos Episcopi . . . quibusnam suffragiis Apostoli ad prædicandum Evangelium usi sunt? quibus adjuti potestatibus Christum prædicaverunt?* Quæ testimonia, ubi repetiit HEIDEGGER *Dissertationum Select. Tom. III. Diff. XIX.* statim subjungit: „Si hac in re orthodoxus fuit Hilarius, veteris Galliæ fulgidissimum sidus: certe heterodoxus sit oportet Clerus Galliæ sequiorum temporum, qui, uti Arianis Constantio, Regibus suis vim in religione adhibendi, & talia, quæ Constantio & Arianis in mentem nunquam venissent perpetrandi, importunissimus auctor extitit. *Antichristi sacerdotes* magis, quam Arianos Hilarius insigniret merito, si dimachos & cyclopes, novissimorum temporum abortum, oculis ei usurpare contingeret.” HILARIO jungimus alium quempiam Gallicanæ ecclesiæ antistitem, quum universe nostra Dissertatio in iis potissimum versetur argumenti propositi speciminibus, quæ Gallia recentiori ætate suppeditavit. Ita vero SALVIANVS, *Massiliensium episcopus, de Gubernat. Dei L.V.* admodum scite & acute pronunciavit: *Hæretici sunt, sed non scientes; denique apud nos sunt hæretici, apud se non sunt. Nam in tantum se Catholicos esse judicant, ut nos ipsos titulo hæreticæ pravitatis infament. Quod ergo illi nobis sunt, & hoc nos illis.* Nos, illos injuriam divinæ generationi facere,

B

certi

*certi sumus, quod minorem Patre Filium dicunt: illi nos injuriosos Patri existimant, quod æquales esse credamus. Veritas apud nos est: sed illi apud se esse præsumunt. . . . Errant, sed bono animo errant, non odio, sed affectu Dei, honorare se Dominum atque amare credentes. Quamvis non habeant rectam fidem: illi tamen hoc perfectam Dei æstimant caritatem. Qualiter pro hoc ipso falsæ opinionis errore in die judicii puniendi sint, nullus potest scire, nisi judex. Interim idcirco eis, ut reor, patientiam Deus commodat, quia videt, eos etsi non recte credere, affectu tamen piæ opinionis errare &c. Eandem in tractandis hæreticis moderationem gravissimis rationibus adstruxere GREGORIUS NAZIANZENSIS, AMBROSIVS, HIERONYMVS, AVGVSTINVS, CHRYSOSTOMVS, & ipse GREGORIUS M. quantacunque ceteroquin illius fuerint in promovendo papatu merita. Immo fateri nos ipsa veritas jubet, Imperatores aliosque magistratus civiles quam sæpissime in refrenando religionis dominantis odio sese ecclesiarum antistitibus multo æquiores, isto jam tempore, præstitisse. Importunis quidem Episcoporum precibus subinde sibi duras atque exitiabiles in hæreticos leges extorqueri passi sunt: ut vero eas exequerentur, ægerrime abs se impetrarunt. Nostrum non est, causam CONSTANTINI M. Imperatoris adversus illiberales recentiorum inprimis obtrectatorum declamationes agere, & qua fronte tantus Monarcha hominum nequissimus dici possit, definire. Digna certe fuit optimo sapientissimoque principe oratio, quam in *Edicto ad Provinciales orientem incolentes*, ad Deum immortalem convertit: *Te jam, inquit, Deum optimum maximum oro, obtestorque, sis orientis incolis clemens & propitius. . . . Populum tuum pacem colere & a seditione liberum vacuumque esse, pro communi orbis, & cunctorum hominum emolumento exopto. Qui autem errore ducuntur, pacem cum fidelibus pacis & tranquillitatis oblectationem æquo animo capiant. Ipsa enim recta com-**

muni

munitatis & societatis humanæ moderatio etiam ad illos in rectam viam deducendos valebit plurimum. Nemo alteri exhibeat molestiam. Quod cuiusque animus vult, hoc quisque transigat. . . . Deus optime maxime, & omnium Domine, tibi maxima habeatur gratia. Nam quanto magis humana natura variis & discrepantibus studiis opinionibusque duci intelligitur: tanto pluris apud eos, qui recte sentiunt, quique curam veræ & perfectæ veritatis gerunt, divini verbi disciplinæ æstimantur. At vero, si quis sit, qui se sanari non sinat, alteri, qui sanari vult, non vitio vertat. Tantum cavendum, ne quid istud religionis institutum violet, quod res ipsæ purum & integrum esse commonstrant. Fruamur igitur omnes boni illius communionem, quod nobis datum sit, hoc est, PACIS: nostraque mens ab omni, quod illi adversetur, sit omnino separata. Hæc pluribus commemorat EUSEBIUS in vit. Constant. M. L. II. C. 47. cui eo minus fides deroganda est, quod Imperatorem talia scripsisse referat, quæ ab ingenio dominantis isto tempore ecclesiæ prorsus abhorrere videbantur. Quodsi ergo credi & laudari merentur, quæ JULIANVS Imp. pro tolerantia christianorum ad gentiles scripsit, Epist. L. II. a MANDEVILLE in *pensées libres sur la religion, l'église & le bonheur de la Nation* pag. 222. sqq. instituto non admodum laudabili, excitata: qua juris specie ea, quibus in eodem beneficio errantibus conciliando, mentem multo nobiliorem declaravit CONSTANTINVS, vituperari, vel in suspicionem adduci queant, non equidem intelligo. Vestigiis hisce & alii Imperatores insistendum putarunt. JOVINIANVS liberum hæreticis in religione sensum permisit, interposita fide, se religionis gratia nemini molestum fore, & præ cæteris benevolentia ac honore eos persecuturum, qui ecclesiæ ad concordiam adducendæ operam strenuam navassent; teste SOCRATE H. E. L. III. 21. VALENTINIANVS, auctore AMMIANO MARCELLINO, hoc

moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diversitates medius stetit, nec quenquam inquietavit, neque ut hoc coleretur imperavit, aut illud, nec interdictis minacibus subjectorum cervicem ad id, quod ipse coluit, inclinabat, sed intemeratas reliquit bas partes, ut reperit. *Libr. XXX. p. m. 521.* Provocat ipsemet ad leges, a se in exordio imperii datas, quibus unicuique, quod animo imbibisset, colendi libera facultas tributa fuerit; *l. 9. Cod. Theod. de Malef. & Mathem.* Plures in eodem Codice exstant leges, quibus cautum, ne christiani, qui veri sunt, vel esse dicuntur, Judæis ac paganis, quiete degentibus, nihilque tentantibus turbulentum, legibusque contrarium, audeant manus inferre, auctoritate legis abusi. Qua ratione THEODOSIUS M. se plebe christiana, ejusque sacerdotibus, multo tolerantiorē præbuerit, testem habemus SOZOMENVM *L. VII. C. 12.* Graves quidem pœnas legibus suis (adversus hæreticos latis) adscripsit: baudquaquam tamen executioni mandavit. Neque enim punire subditos, sed terrere tantum studebat, ut idem cum ipso de divinitate sentirent. Mirum non est, id probari FLESCHERIO *l'hist. de Theodose le grand L. III. §. 26.* (ait enim: il epouvanta les heretiques, sans les punir. Il les retint dans l'obeissance, sans exiger des conversions forcées, & laissant à Dieu, à toucher leurs cœurs par sa grace) cum idem laudabile admodum judicaverit LIBANIUS, Orator Antiochenus, a veri Dei cultu plane alienus, in *Orat. ad Theodos. pro templis gentilium non exscindendis.* Loquitur de violentis christianorum in gentilium sacra ausibus, & tum subjicit: quod utique speciem aliquam haberet, si Tu, Imperator, edixisses: nemo sub me constitutus Deos putet, neque colat, neque quidquam boni ab his postulet, neque sibi, neque liberis, nisi clam & latenter, (exercitio religionis privato) omnes vero (quoad publicum) sistant se eo loci, quem ipse colo, & pergant communicaturi iis, quæ ibi fiunt, easdemque preces, quas illi, fa-

*faciant, & caput suum submittant ejus manui, qui turbam temperat, inobedientem vero mori omnino continget. Hæc quidem edicere, Tibi proclive erat: at non edixisti, neque hanc in partem HOMINVM ANIMIS JVGVM IMPOSVISTI. Enimvero, illud quidem isto melius existimas: at non ideo istud impium, quod jure multetur. Sic antea quoque GRATIANVS omnibus religionis causa in exilium deportatis reditum concessit, lege simul lata, ne quis ad religionem cogere-
tur. THEODOSIVS Junior, literis ad Cyrillum datis, manifestum omnibus esse voluit, quod religio firmitatem non ex potentia & jussione, sed ex consensu habeat. MARCIANVS pœnas, legibus utcunque sancitas, adeo non irrogavit hæreticis, ut declararet potius, nolle se conscientius vim inferre. Quæ mens fuerit LEONIS, Imperatoris moderati & sapientis, quæ ZENONIS; quam alienus uterque ab exitiali in hæreticos odio; prioris quidem *literæ cyclicæ*, ad Episcopos, Abbates, & Monachos missæ, posterioris vero *Henoticon*, quo dissidentium in civitate christiana partium reconciliationem tentavit, condocent. Ne quis vero existimet, sensum humanitatis & piæ moderationis apud omnes simul in sacro, qualis esse debebat, ordine fuisse extinctum, producimus quoque AGATHONEM, Sæc. VII. vergentis papam, qui Constantini Pogonati Imperatoris pietatem in concordanda Synodo sexta laudans, imperialis gratiæ linguam plurimum extollit, utpote *commonentis, non opprimentis: satisfacientis, non perterrentis; non affligentis, sed exhortantis, quia & ipse Christus, cum posset mortales pertervere, spontaneam fidei confessionem expectaverit. &c.* Regem Hispanorum Sisebuthum, violentis modis Judæos ad fidem christianam compellentem, CONCILIVM TOLETANVM A. DCXCIII. celebratum, *Can. I.* improbavit: *Præcepit sancta synodus, nemini deinceps ad credendum vim inferri. Cui enim vult, Deus miseretur, & quem vult, indurat. . . . Non vi,**

sed liberi arbitrii voluntate, ut convertantur homines, suadendi sunt, non impellendi. Ethelredus, Anglorum rex, ad fidem christianam conversus, eam simul induit mentem, ut nullum cogeret ad christianismum, sed tantummodo credentes arctiori dilectione, quasi concives regni cælestis, amplecteretur. Didicerat enim & a Doctoribus, auctoribusque suæ salutis, servitium Christi voluntarium, non coactitium debere esse; id quod non sine tacito applausu commemorat BEDA *Hist. eccles. Anglorum* L. 1. §. 26. Denique eo ipso tempore, quo Pontificum sævitia maxime invaluerat, sæculo XII. BERNHARDVS *Clavævallis* Serm. 64. quo *Cant. II. 15.* exposuit, in eandem sententiam ita disputavit: *Si juxta allegoriam ecclesias vineas, vulpes hæreses, vel potius hæreticos ipsos intelligamus: simplex est sensus, ut hæretici capiantur potius, quam effugentur. Capiantur, dico, non armis, sed argumentis, quibus refellantur errores eorum &c.* Addantur illæ veterum sententiæ, quibus hoc argumentum illustravit GROTIUS *de Jure B. & P. L. II. C. XX. §. 48. sqq.* Sufficere hæc posse arbitror, ut intelligamus, nullam antiquioris ecclesiæ ætatem expertem fuisse persuasionis sapientiorum de immunitate dissentientium in religione ab omni pœnarum, quæ in legum civilium vel publicæ tranquillitatis violatores statui solent, rigore. Fratrum vero in ipso quasi ecclesiæ sinu ob levissima quandoque opinionum divortia digladiantium, mutuam impatientiam a priscæ ecclesiæ doctoribus graviter subinde notatam, & dissidentibus pacis ac concordie studium enixe commendatum fuisse, *nube testium* probavit Jo. *Alphons. TURRETIVS.* Bigam duntaxat eorum audiamus. Alter est IRENÆVS *L. I. C. I. III.* qui, postquam τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ ἐν ἑαυτῷ vocaverat, deinceps addit: *Hanc fidem ecclesia, & quidem in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: & similiter credit iis, quasi unam animam habens & unum cor, & miro*
con-

consensu, quasi uno ore prædita, hæc prædicat, docet & tradit. Nam etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, virtus tamen traditionis, seu doctrinæ, una eademque est. . . . Sicut sol, creatura Dei in universo mundo unus idemque est: sic & lumen, prædicatio veritatis, ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad agnitionem veritatis venire. &c. Alter vero CYPRIANVS Epist. LXXIII. nos, inquit, quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coëpiscopis nostris non contendimus, cum quibus divinam concordiam, & Dominicam pacem tenemus: maxime, cum & Apostolus dicat: si quis autem putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei. *Servatur a nobis patienter & firmiter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotii.* Rationes omnino haud contemnendas, pro utraque tolerantia, tam civili, quam ecclesiastica militantes, in compendio & usitato acumine protulit AVGVSTINVS, quando cum Manichæis locutus, inter alia, illi, inquit, in vos sæviant, qui nesciunt, cum quo labore verum inveniatur, & quam difficile caveantur errores. Illi in vos sæviant, qui nesciunt, quam rarum & arduum sit, carnalia phantasinata piæ mentis serenitate superare. Illi in vos sæviant, qui nesciunt, cum quanta difficultate sanetur oculus interioris hominis, ut possit intueri solem suum . . . illum, de quo scriptum est per prophetam: ortus est mihi sol iustitiæ; & , de quo dictum est in Evangelio: erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in mundum. Illi in vos sæviant, qui nesciunt, quibus suspiriis & gemitibus fiat, ut ex quantulacunque parte possit intelligi Deus. Postremo illi in vos sæviant, qui nullo tali errore decepti sunt, quali vos deceptos vident. Ego autem sævire in vos omnino non possum, quos sicut me ipsum illo tempore, ita nunc debeo sustinere, & tanta patientia vobiscum agere, quanta mecum egerunt proximi mei, cum

in vestro dogmate rabiosus & cæcus errarem. Quantum vero, successu temporis, tantus vir ab hac mentis sobrietate defecerit, mox videbimus.

§. V.

Erant tamen
protestatio-
nes factis
contrariæ.

Hospes enim in rerum olim gestarum monumentis sit necesse est, qui ignoret, illas doctorum æque ac principum sententias, quantumvis speciosas, & ex ipsis tam rationis, quam verbi divini fontibus haustas, reipsa non fuisse nisi *protestationes innumeris factis contrarias*. Viderunt meliora, & aliquandiu probarunt, deteriora tamen secuti. Quo fato, quave temporum injuria & morum corruptione id effectum fuerit, paucis ostendemus, numerum illarum rationum inituri, quibus christiani, illi inprimis, quos *τύπες τῆ ποιμνίας* esse decebat, ut tolerantiam piam & sapientem e sua proscriberent disciplina, permoti esse videntur. 1.) Primas sibi hac in re partes vindicasse vindictæ studium, & vivam malorum ab infidelibus & olim & nuper demum illatorum memoriam, supra diximus. (§. I.) Accessit 2.) metus, justus, an injustus? ne hostes fidei christianæ, nisi ad incitas fuissent redacti, omnique nocendi facultate privati, data aliquando occasione nocivas suas vires, nimia christianorum indulgentia adauctas, in sanctiorem Dei cœtum sint conversuri. Accessit quoque 3.) effrænata antistitum ecclesiæ licentia, & fastus, conservandæ ornandæque religionis prætextu superbiens, quo ipsis Imperatoribus, moderatiora subinde consilia agitantibus, obstrepere ausi fuerunt. Patet hoc ex invectivis GREGORII NAZIANZENI, quibus atris admodum coloribus depinxit Julianum Imperatorem. Sic AMBROSIVS in epistola ad Theodosium Augustum, qua exustionem synagogæ Judaicæ, privato ausu factam, imprudenti temeritate defendit, omnem ferè verecundiam, quam Imperatori debuit, deposuisse videbatur. GRATIANO, pacis studiosissimo, & in cives cujuscunque ordinis & religionis bene animato principi, importunis

tunis atque fraudulentis suis consiliis auctores exstiterunt, ut insignia pontificatus maximi, quæ ejurata licet gentilium superstitione, hætenus sapienter gesserant Imperatores, deponeret, liberamque episcopis in causa religionis quidvis statuendi potestatem permetteret. Cessit etiam VALENTINIANVS clericorum importunitati, sentiens, *qu'il falloit deshonorer la religion chrétienne, pour contenter ceux, qui prétendoient en être les uniques soutiens*; ut ingeniose scribit CLERIC *biblioth. chois. T. XI. p. 258.* Cessit THEODOSIVS, ut non tantum æquissima pro Judæis edicta revocaret, sed & duriores leges ferret, quibus hæretici fuerunt proscripti, patria pulsi, aliisve calamitatibus subjecti. Ut ne vero 4.) immanis hæc duritia omni destitueretur specie, causabantur, illatas à dissentientibus Christo Domino injurias, & contumeliam ex illorum dissidio in ecclesiam redundantem inultas atque impunitas dimitti non posse. 5.) Ignis huic furori subjecit luxuriantis ingenii humani æstus, cujus plurima specimina in *orationibus ac epistolis* episcoporum ad Imperatores, aliosque magistratus, quibus eos vel obtundere vel demulcere didicerant, observare licet. Enimvero 6.) maluerunt principes sacerdotum rigori tantisper connivere, quam religionis suæ candore in suspicionem adducto plebis contemptum, & cleri odium in se provocare; quo utroque integras respublicas commoveri ac pertubari, probe intellexerant. Subinde etiam 7.) potentiores in civitate, si quos forte vindictam in alios exercendi, vel opes eorum invadendi libido incesserat, religionis vindicandæ, augendæ, ornandæ prætextum obtendere solebant, ut universi populi in miseros illos odio armati eo immitius in eorum vitam & fortunas sævire possent. *On croïoit sanctifier le vol, en donnant à Dieu ce, que le particulier n'auroit osé s'approprier, sans s'exposer au supplice, ait* BASNAGE *Hist. des Juifs, L. VIII. C. 5.* Ex quo tempore 8.) pontifex Romanus promissiones divinas, de
C acqui-

acquisitione gentium, Christo Redemptori datas, ad se referre, ideoque dominium in terras infidelium ab illo sibi demandatum adfectare, & suis edictis per orbem christianum divulgare instituerat: hoc veluti classicum fuit belli sacri adversus dissentientes in religione movendi. Id enim agi dicebatur, ut Christo terra promissa vindicaretur, omnesque imperium tam justum tamque divinum recusantes extirpentur. Et sic quidem obmutuerunt sensim sensimque in ecclesia saniores, quas audivimus (§. IV.) de *tolerantia* sententiæ; saltim ab iis tantum, quos facerrimus iste furor vexavit, at frustra, ingeminatæ. Ad hæc 9.) nihil funestius accedere potuit, quam intolerabilis illa arrogantia, qua, cum pontifex, tum ecclesia, ipsius auspiciis coadunata, sibi in rebus ad religionem pertinentibus, auctoritatem falli nesciam, ideoque verè divinam, tribuere cœperunt. Hac enim persuasione ubi mens plebis christianæ semel imbuta fuit, nihil amplius obstare videbatur, quo minus sectæ dissentientes, tanquam perduelles in Christum ejusque legatum, hostes cœtus fidelium, proditores patriæ, turbatores pacis in civitate christiana publicæ, contemtores legum divinarum humanarumque pertinacissimi maximorum criminum arguerentur, ideoque pœnis promeritis coërcendi, & vel tandem extinguendi judicarentur. Hanc tyrannidem religiosam, *tolerantiæ christianæ* prorsus fatalem, ad summum fastigium extulerunt tam *sanguinaria decreta INNOCENTII III.* pontificis, in quo imaginem bestię apocalypticæ ad vivum expressam intuearis, quam ferales illæ *constitutiones FRIDERICI II. Imperatoris*, eò quidem tempore promulgatæ, quo hæresis una, eaque inextinguibilis haberi cœpit, invalescentem pontificum monarchiam convellere, & eorum imperatis segniter parere; quod *Sæc. XII.* & sequentibus Waldenses, Albigeneses, Catharos &c. ausos fuisse in vulgus notum est. Hæc ipsa autem hæreseos infamia 10.) eo maxime universi fidelium cœtus horrorem atque

atque indignationem mereri videbatur, quod ecclesia Romana sibi potestatem vindicaverat, mentem Scripturæ S. per modum legis determinandi, omnes atque singulos, christianum nomen professos, jurisjurandi sacramento ad præscriptas fidei formulas adstringendi, refractarios vero irrefragabili sententia iis accensendi, quos diris omnibus devovisset divina Nemesis. Quotusquisque igitur pontificum placitis suam dicare fidem renuit: tolerari in ecclesia non magis posse putabatur, quam qui fidem ipsam ejurasset, perjurii crimine se polluisset, omnique consortii humani jure excidisset. Quibus gradibus ista dominantis ecclesiæ impatientia processerit, paucis ita effert BOEHMER *J. E. P. L. V. tit. 7. §. 147.* *Formula fidei in conciliis semel determinata, & lege publica promulgata, fundabat accusationes, & dissentientium ejectiones: hæc armabat imperatores ad leges durissimas atrocesque ferendas: hæc hæresin seu dissensum in rebus fidei formulariæ, more inaudito, ad classem criminum traherebat, erigebatque insolitum tribunal in conscientias subditorum: hæc libertatem religionis tollebat, quam contra gentiles in christianos sævientes propugnauerunt graviter.* 11.) EXCOMMUNICATIO, qua quidem primitiva ecclesia, brachio sæculari prorsus destituta, pie & sapienter uti potuit, ad integritatem fidei & morum in sacro suo consortio conservandam, ab illo tempore, quo dominatum spirarunt ejus antistites, adeo degeneravit, ut dolosissimus evaderet prætextus & adminiculum tyrannidis non magis in hæreticos, quam in ipsos quoque magistratus exercendæ. 12.) Dubium non est, quod subinde etiam tam principes, quam sacrorum antistites, cæteroquin pii & sapientes, vel zelo & κατ' ἐπίγνωσιν animati, vel metu cleri potentioris perterriti, vel turbarum ex sectarum dissidiis in oriente atque occidente ortarum memores, vel de ordine, mutua amicitia, fiducia, pace & concordia in civitatibus atque ecclesiis conservanda solliciti, vel ad propagandam

dam & amplificandam fidem christianam nimium proclives, paucorum quorundam à doctrinis & moribus receptis dissensum æquo ferre animo haud potuerint. Loquuntur id omnium sæculorum historia; inprimis *Acta Conciliorum, epistolæ principum & ecclesiæ doctorum, leges magistratuum*, aliaque, quæ supersunt antiquioris ævi monumenta. Illud tamen memorabile, principes, quantumvis duriora in hæreticos statuentes, nunquam tamen crudelitatem Cleri exsatiare potuisse; quemadmodum P. DANIEL, ubi rigorem commemorat, quo Sæc. XI. hæresis Manichæorum Aurelianensium non omnino exstingui potuerit, statim subjicit: *periculosum esse in materia religionis, si principes nimis cito sibi persuadeant, se hæresim exstirpassè. Hist. de France T. I. p. 1025.* Ecquis vero non vehementer doleat, AUGUSTINVM, quem violenta adversus dissentientes consilia graviter repudiantem audivimus, contumeliis tandem, injuriis ac sceleribus Donatistarum in transversum abreptum, sententiam mutasse. Ita enim *Epist. XLVIII. ad Vincentium* scribit: *his exemplis* (Donatistarum per pœnas converforum) *à Collegis meis mihi propositis cessi.* Nam mea primitus sententia erat, neminem ad unitatem Christi esse cogendum; verbo esse agendum, disputatione pugnandum; ratione vincendum, ne fictos catholicos habeamus, quos apertos hæreticos noveramus. Sed hæc mea opinio non contradicentium verbis, sed demonstrantium superabatur exemplis. Nam primo mihi opponebatur civitas mea, quæ, cum tota esset in parte Donati, ad unitatem catholicam timore imperialium legum conversa est, quam nunc videmus ita bujus vestræ animositatis perniciem detestari, ut in ea nunquam fuisse credatur. &c. Præpostere deinceps in rem suam vertit, quod scriptum: *da sapienti occasionem, & sapientior erit.* Multas præterea cumulat rationes, ingeniosas magis, quam subactiori Theologi judicio dignas, quibus dogma tam funestum, cujus tristes effectus sæculorum insequentium

tium experientia necdum exhaustisse videtur, adserere contendit. Urget: multos jam conversos fateri cum gaudio, orthodoxos sibi molestos esse debuisse, ut è lethargo in salutem unitatis evigilarent; Deum, quo nemo amplius nos amare possit, non solum docere suaviter, verum etiam salubriter terrere; meliora esse vulnera amici, quam oscula inimici: patremfamilias iussisse, ut, quoscunque invenerint, cogant intrare; ipsum Paulum ad cognoscendam veritatem magna benevolentia Christi cogentis, & lucem, quæ oculis carpitur, auferentis fuisse impulsus; sæpe pastorem flagello pecora errantia revocare; Saram quoque contumacem ancillam data sibi potestate afflixisse; quicquid vera & legitima mater faciat, etiamsi asperum amarumque sentiatur, id omne fieri non odio nocendi, sed dilectione sanandi &c. Similia repetit in *Epist 50. ad Bonifacium*; quæ inscribitur: *de moderate coercendis hæreticis*, ubi inter alia, *Molestus*, inquit, est & *Medicus furenti phrenetico*, & *pater indisciplinato filio*, ille *ligando*, iste *cædendo*, sed *ambo diligendo*. Si autem illos negligant, & perire permittant, ista potius mansuetudo falsa, crudelitas est. Si enim equus & mulus, quibus non est intellectus, morfibz & calcibus resistunt hominibus, à quibus eorum curanda vulnera contrectantur, & cum inter dentes eorum & calces sæpe homines periclitentur & aliquando vexentur: non tamen eos deserunt, donec per dolores & molestias medicinales revocent ad salutem: quanto magis homo ab homine, & frater à fratre, ne in æternum pereat, non est deserendus, qui correctus intelligere potest, quantum sibi præstabatur beneficium, quando se persecutionem perpeti querebatur. Quantum hæc facta & protestationes, (quas, licet tralatitias, non sine gravi ratione hoc loco inferendas putavimus) sanioribus protestationibus contrariæ, causæ Dei & conscientiarum libertati nocuerint, vel ex eo colligimus, quod priorem illam Augustini epistolam Clerus Gallicanus,

dimachicæ protestantium conversionis methodo tanti Viri auctoritate culpam detractus, A. MDCLXXXV. edidit: *Conformité de la conduite de l'église de France pour ramener les protestans, avec celle de l'église d'Afrique pour ramener les Donatistes à l'église catholique.* Num & alii veteris ecclesiæ doctores, CYPRIANVS, HIERONYMVS, CHRYSOSTOMVS mitiores suas in hac causa sententias aliis durioribus confutaverint, ex iis judicare licet, quæ contra Stephanum JAVORSKY, *de pœna hæreticorum*, disputarunt B. BILFINGER, & MOSHEIM. Nobis omnia rite pensitantibus exploratum esse videtur, 13.) ab eo tempore, quo ecclesia christiana à fidei suæ, *per amorem efficacis*, insuperabili fundamento recedere cœpit; quo donorum Spiritus Christi ingentem jacturam fecit; quo suæ in Christum perfidiæ probe conscia intellexit, se *præsidio*-ipsius *divino* non amplius frui posse: illam à mansuetudine ad ferociam magnis passibus confugisse. *Olim militia clericorum spiritualis erat: preces & lacrymæ dicebantur arma ecclesiæ: hæc vis Deo grata dicebatur, quæ conjunctis precibus exercebatur: omnis resistentia damnata, improbata, exesse ex ecclesia jussa, teste TERTULLIANO in Apol. C. 37. 39. Ast militans ecclesia Romana ab his principiis prorsus descivit, faciemque aliam induit, postquam statum suum mutavit pristinum, politicumque assumpsit. Hinc sine armis defendi nequit: opus fuit militibus, ducibus belli contra hæreticos, apparatu instructissimo atque sollicitatoribus, qui principes, gentes, populosque sedi romanæ addictos ad prælia contra hæreticos vocarent. . . . Ante omnia hic articulus fidei generatim inculcari debuit regibus & imperatoribus, eos esse primario constitutos & obligatos ad ecclesiam armis defendendam &c.* Solide & sapienter ita disseruit BOEHMER *J. E. P. L. V. tit. VII. §. 132.*

§. VI.

Reviviscentibus tandem post longi temporis injurias, literis elegantioribus atque scientiis, quæ emollire mores, & ad humanitatem formare animos hominum dicuntur, repurgatis quoque in præstantiore orbis Europæi parte doctrinis evangelii à squalore errorum & superstitionum papalium, spes quædam adfulsit, veram christianæ religionis indolem, quæ tota mutuo amore, pacis & tranquillitatis studio continetur, restauratum, mentibusque nobilioribus informatum, infernalem vero illum furorem tyrannidis religiosæ, quæ tot hominum innocentium millia interemit, ad tartara relegatum iri. Et fuerunt sane tempore renascentis in ecclesia lucis evangelicæ Viri sapientes, qui probe perspicerent, neminem mortalium, prætextu religionis conservandæ vel promovendæ, aliorum animis præesse & imperare posse per vim & metum, res quippe à religione, qua nihil cogitari liberius queat, alienissimas. Quam graviter hanc veritatem propugnauerint LUTHERVS, BRENTIVS, ERASMVVS, aliique, pluribus eorum testimoniis comprobatur AVCTOR *tract. de hæreticis, an sint persequendi, & omnino, quomodo sit cum iis agendum*, A. MDLV. editi. Protestantium profecto, tam principum, quam ecclesiæ doctorum plurimum interfuit, pro conscientiarum libertate, tanquam pro aris & focis pugnare, tametsi tristissimis experimentis edocti intellexerint, facilius Herculi clavam, quam ecclesiæ Romanæ incomparabile istud beneficium, humano generi divinitus destinatum, quod mutua propensione inter omnes æqualiter distributum esse debebat, extorqueri posse. In Germania quidem post infinita certamina extortum tandem est, multoque sanguine redemptum, *transactione* primum *Passaviensi*, A. MDLII. & *pace religiosa* A. MDLV. tum vero *Pace Osnabrugensi* A. MDCXLVIII. qua libertas conscientiæ protestantium à dominatu ecclesiæ romanæ in plurimis vindicata, & perpetua lege

Tempora
Reforma-
tionem in-
secuta pas-
sim favere
videbantur
mutuæ re-
ligionum
tolerantiæ.

lege sancitum fuit, ut *inter utriusque religionis electores, principes, status omnes & singulos sit æqualitas exacta, mutuaque . . . ita, ut, quod uni parti justum est, alteri quoque sit justum, violentia omni, & via facti . . . inter utramque partem perpetuo prohibita.* *J. P. Art. V. §. 1.* Quamvis etiam libera religionis electio hoc modo restituta certis denuo limitibus fuerit circumscripta, & *J. P. Art. VII. §. 2. præter tres religiones nominatas nulla alia in sacro imperio romano recipienda & TOLERANDA dicatur:* per univ-
 versum tamen transactionis instrumentum eæ leguntur Sum-
 morum Pacificatorum declarationes, quæ satis docent, ipsos
 omnem omnino tyrannidem religiosam voluisse sublatam, ean-
 demque ingenio non tantum hominis sana ratione, & doctri-
 na evangelii imbuti, sed & liberiori ingenio nationis Germani-
 cæ indignam judicasse. Proinde in toto *J. P. si Reserv. Eccl.* exci-
 pias, nihil ubique durius in alios dissentientes statutum legimus;
 ut nihil dicamus de Judæis, sub singulari Imperatoris aliorum-
 que magistratuum protectione passim in Germania tranquille
 viventibus. *Cum enim de ALIA RELIGIONE dicitur, id intelligendum est de publico exercitio, si quis forte statuum di-
 versam à tribus illis religionem suo in territorio introducere &
 stabilire velit. Privatis enim ob singulares aliquas opiniones
 circa ea, quæ credenda sunt, non protinus mansione interdi-
 citur . . . privatim eos suæ devotioni vacantes inter
 nos versari patimur, quamdiu tranquille vivant, nec ostenta-
 tione suorum sacrorum scandalum præbent, vel cætus agunt
 reipublicæ periculosos.* *HENNIGES Medit. ad J. P. p. 866.*
 Quamdiu autem in civitate ejusmodi dissentientes placide to-
 lerantur, nec ob religionem ulla afficiuntur molestia, aut
 persecutioni dominantis cleri exponuntur, sed suæ in sacris
 persuasioni relinquuntur, iis quoque libertas conscientiæ, li-
 cet minore gradu, tribui potest. Talia hæc sunt, tamque
 evidentiæ, ut ipsimet Catholici subinde ad Germanorum
 exem-

exemplum provocaverint, quoties libertatem conscientiae sibi concedi ferociter, pro indole religionis, postularunt, iisdem ferè rationibus nixi, quibus nos religiosam tyrannidem oppugnamus. *Andreas PHILOPATER*, presbyter Romanus, *Respons. ad edict. Anglic. A. MDXCII.* severitatem Anglorum ad moderationem revocaturus scripsit: *sequi debent Gamalielis consilium . . . Benevolentia & tolerantia tentanda est, quod Germaniae principes ut plurimum faciunt. Nam persecutione & pressuris . . . tanta hominum strage & laniationa, usus jam experientiaque satis, opinor, edocuit, nihil profici posse. . . .* Hæc eadem provisio fuit *Antiochi regis; hæc eadem fuit Neronis, Domitiani &c.* Similia pontificii in Anglia *Jacobo I. regi*, ad animum revocarunt, apud *Pierre MATTHIEU Hist. d'Henry IV. L. V. & Hosius Cardinalis*, Elbingensium magistratui, pro doctoribus pontificiis intercedens: *liceat saltem in hac regia civitate, quod licet sub gravi Turcarum tyranno, ut Christus in Betlehem natus libere prædicetur.* De atrocissimo isto bello, quod Gallia religiosa contra protestantes minus prospere gesserat, sobrie judicavit *Petr. XIMENIVS Epist. Belg. Cent. I. epist. 33.* *Luimus*, inquit, *bac in parte pœnas stultitiæ nostræ, quod ita sumus animati, ut dissidentes à nobis in religione ferre non possimus, nisi simul eos extinctos velimus, atque extinguere etiam studeamus &c.* Neque minus solide de eodem argumento disseruit *Jo. BODINVS de Republ. L. IV. 7.* ubi adducto inprimis responso *Theodorici, Gothorum Regis*, se religionem imperare non posse, cum nemo cogatur, ut credat invitus, addit: *hæc ratio omnium efficacissima mihi visa est ad supplicia, quæ religionis specie irrogantur, tollenda &c.* Quæ mens fuerit *Viri eximii, Jac. Aug. THUANI*, non uno loco sincere professus est, inprimis in *Epistola ad Henricum IV. nuncupatoria*, libris *Historiarum sui temporis* præfixa, quæ tota exscribenda foret, si quævis ab ipso sapienter enunciata

repetere vellemus. *Experientia*, inquit, *fatis edocti sumus*, *ferrum, flammæ, exilia, proscriptiones, irritasse potius, quam sanasse morbum menti inhærentem; ad quem proinde curandum non iis, quæ in corpus tantum penetrant, sed doctrina & sedula institutione, quæ in animum leniter instillata descendit, opus esse Sola religio non imperatur, sed ex præcepta veritatis opinione, accedente divini Numinis gratia, bene præparatis mentibus infunditur. &c.* Neque tantum privati quidam homines, sed & ipsi Imperatores ac Reges publica de religionis libertate suffragia tulerunt. Maximilianum I. moderatiora in causa religionis fovisse consilia, Reformationis sacrorum auspicata sub ipsius imperio consilia docent. Ferdinandus I. qui alias quoque *Pacificationis in religione formulam* Deo in acceptis referre consuevit, civibus Austriacis libertatem religionis hac forma concessit: *ut antehac neminem à sua religione depuli: ita in posterum quoque minime sum facturum.* Quæ MAXIMILIANVS II. amor, & deliciæ generis humani, de moderatione in causa religionum dissentientium servanda, de laniena Parisiensi, de tyrannide Hispanorum in Belgio, judicaverit, ipsemet enunciavit in aurea illa *epistola ad Schwendium A. MDLXXIV.* perscripta. Verba, adamantino stilo omnium imperantium & sacerdotum animis infigenda, quæque centies repetita non placere non possunt, hæc sunt: *Es ist in Wahrheit nicht anders, als wie ihr vernünftiglich schreibet, daß Religions-Sachen nicht mit dem Schwert wollen gerichtet und gehandelt werden. Kein erbarer, gottsfürchtiger und friedliebender Mensch wird es auch anders sagen. Zu dem so hat uns Christus und seine Apostel viel ein anders gelehret. Denn ihr Schwert ist die Zunge, Lehre Gottes Worts, und christlicher Wandel gewesen Zu dem, so sollen die tollen Leute nunmehr billig in so viel Jahren erfahren haben, daß es mit dem tyrannischen köpfen und brennen sich nicht will thun*

thun lassen. In Summa, mir gefällt es gar nicht, und werde es auch nimmer loben, es wäre dann Sach, daß Gott über mich verbängte, daß ich toll und unsinnig würde &c. GOLDAST. *Constit. Imp. P. III. n. 30.* Inprimis vero Gallia & Polonia, primum quidem frustra tentato exquisitæ crudelitatis rigore, moderatiorem deinceps sapientioreque cum dissentientibus agendi rationem iniisse videbantur. De GAL-LIA id testantur plura regum *edicta*, tam ea, quæ infandam illam cædem Parisiensem antecesserunt, quam quæ secuta sunt, inde ab *A. MDLXI.* usque ad *A. MDCXXVII.* sive sincero sive fraudulento animo, promulgata. Exhibet illa: *Recueil des edits de pacification, ordonances & declarations, faites par les Rois de France; de l'A. 1561—1627. Geneve 1627. par P. D. B. Conseiller & maitre des requêtes de Madame Sœur unique du Roy. 12.* Nihil moderatius & Rege christiano dignius dici poterat, quam quod *A. MDLXII. d. 19. Mart.* edixit Carolus IX. rex. *Ayant expérimenté, inquit, avec notre grande perte tel remede (belli scilicet atrocitatem) n'y estre propre, ne convenable . . . avons estimé, que le meilleur & plus utile, qu'y pouvions appliquer, estoit, comme prince tres-chrestien avoir recours à l'infinie grace & bonté de nostre Seigneur . . . trouver moyen de pacifier par notre douceur l'aigreur de ceste maladie &c.* Simili sanctione *A. MDLXX.* publicata omnibus in Gallia civibus permittitur vivere: *sans estre enquis, vexez, ni molestez, n'astains à faire chose pour le fait de la religion contre leur conscience &c.* Tandem libertas conscientia liberiori aëre frui videbatur, postquam HENRICVS IV. Rex augustissimo *Edicto Nannetensi, mens. Apr. A. MDXCVIII.* tanquam lege omnibus numeris absoluta (*une loi generale, claire, nette, & absolüe, par la quelle ils soyent reglez tous les différens*) sacris Reformatorum in omne tempus futurum cautum esse voluit ab omni violentorum moliminum ac per-

turbationum strepitu; quod etiam edictum *A. MDCXXVI.* LVDOVICVS XIII. in: *Articles particuliers par la paix accordée à Fontainebleau*, pronunciavit irrevocabile, & perpetuum, quod nova declaratione opus non habeat. Eodem spiritu moderationis ac humanitatis sensu agi videbatur Polonia, inde ab eo tempore, quo *Dissidentium* oratoria & religionis exercitia regio suo diplomate & signo munivit SIGISMUNDVS verè *Augustus*, *ce beros de tolerance*; quo quidem elogio jure meritoque condecoratur in: *Essai historique & critique sur les dissensions des eglises de Pologne*, par Joseph Bourdillon, professeur en droit public à Basle 1767. vel potius: par VOLTAIRE, ut recte nobis suspicari videntur eruditi AVCTORES *Recensionum theol. Gedanensium P. LVIII. p. 621. sqq.* Immitius quidem edictum *A. MCCCCXXIV.* ab Uladislao Jagellone, Rege, vibratum in hæreticos fuerat, impulsu episcoporum Romanensium, occasione à fratribus Bohemis data, qui christiani plerique optimi & innocentissimi, à priscis Waldensibus propagati, & Joannis Hvssi disciplina imbuti, è Bohemia in Poloniam solebant excurrere. Idem vero edictum, annorum lapsu jam obsoletum, regnante Sigismundo Augusto, sapientissimo patriæ patre (quem nostro tempore revixisse putaveris) prorsus antiquari cœpit. Is enim privilegio in comitiis Vilnensibus *die 16. Jun. A. MDLXIII.* dato, omni, quæ religionis causa inter cives exoriri posset, diversitate sublata, æqualitatem Dissidentium cum reliquis in omnibus & singulis, quam fieri potuit clarissime, stabilivit. *Omnes, inquit, qui sunt ex ordine equestri & nobilium . . . modo religionem christianam profiteantur . . . per totum nostrum Regnum omnibus privilegiis, libertatibus, & juribus nobilitatis, illis concessis, perpetuo communiterque gaudere debent &c.* Quod privilegium, cum in comitiis Grodnoviensibus *A. MDLXVIII.* confirmaretur, illa phrasis admodum luculenta, adpersa fuit: *cujusnam*

nam communionis, aut confessionis illi sint; idemque postea in comitiis Unionis Ducatus Lithuaniae cum Polonia, A. MDLXIX. Lublini habitis, cum reliquis legibus regni generalibus eandem vim obtinuit. Post obitum OPTIMI illius PRINCIPIS, quum respublica in foedus coiret, ad electionem novi Regis progressura, severa lege statuit: neminem pro Domino nostro agnoscemus praeter eum, qui juramento omnia . . . jura, privilegia, & libertates confirmabit . . . Specialiter illi jurandum est quod pacem inter Dissidentes quoad religionem illaenam servaturus sit. Tum vero pergunt ordines regni: spondemus omnes pro omnibus & pro successoribus nostris in omnia tempora, juramenti, fidei, bonoris, conscientiae nostrae vinculo, pacem inter nos, QUI SUMVS DISSIDENTES DE RELIGIONE, (communi hoc nomine Catholicos cum reliquis complectuntur) conservare, nullumque sanguinem, (quo eheu! his nostris diebus ob perfidum & inexorabile religionis odium jam omnis madet Polonia) effundere, aut ulli, quisquis sit, pœnas confiscationis bonorum, infamiae, carceris, sive exilii propter fidei rituumque ecclesiarum nostrarum diversitatem irrogare &c. d. 28. Jan. A. MDLXXIII. Conferantur, quæ de hoc argumento ex CONSTITUTIONIBVS REGNI Tom. II. III. & IV. solide deduxit AVCTOR Expositionis jurium Dissidentium &c. quam exhibent nova Acta Hist. ecclesiastica, P. 55. p. 865. sqq. Inde ab hoc tempore inter leges ac condiciones immutabiles, sacrosanctas, & æternas, quibus regnum deferri regibus consuevit, Henrico Valesio, Stephano Battoreo, Sigismundo III. Uladislao IV. Jo. Casimiro, Michaëli, Joanni Sobiesky, & Augusto II. sine dubio fuit pax & libertas Dissidentium velut omnium prima & princeps; de quo abunde testantur Constitutiones Regni Tom. III. IV. V. VI. eodemque dudum provocarunt Unitarii exules, miserè vexati, apud Stanisl. LVBIENIECIUM in Historia Reformationis

Polonicæ L. III. C. 18. recentissime vero DISSIDENTES pluribus scriptis, admirabili prudentia, moderatione & constantia ab *A. MDCCLXVI.* exaratis, quibus colligendis operam navat: *Sammlung der Schriften, die Sache der Herrn Dissidenten in Polen betreffend.* Quam lætum subinde sidus recentiori ævo TOLERANTIÆ RELIGIOSÆ in aliis Europæ provinciis, maxime in Hungaria, adfulserit; quam illa in plurimis protestantium terris, sub sapientissimarum legum moderamine, felici cum successu vigeat; quam faciles & placidos non Turcas tantum, sed & aliarum gentium magistratus experiantur Christiani, Asiam incolentes, adeo, ut humanitas, à ferociore clero pontificio proscripta, ad barbaros confugisse videatur: id quidem, si è re nostra foret, ex historiæ monumentis liquido demonstrari posset. Quo minus tamen gravissimo huic argumento, exemplis illustrando intenti, oculos in RUSSIAM, potentissimam hoc tempore ac imperterritam superstitiæ tyrannidis vindicem, defigamus, impetrare omnino à nobis non possumus. Tolerans illa est: neque tamen minus felicem, pacatam, florentem, hactenus fuisse, quisquam adfirmaverit. Quodsi PETRVS I. Imperator, suis victoriis & magnis & crebris, suisque in amplificanda vastissima ditione studiis, MAGNI cognomen promeruit: profecto MAXIMUM, totique orbi christiano admirandum imitandumque se exhibuit indulgentissima sanctione, *A. MDCCII. d. 19. Apr.* promulgata, cujus *Art. II.* edixit: *wie auch bereits allhier in unserer Residenz das freye Exercitium Religionis aller andern, obwol mit unserer Kirche nicht übereinstimmenden, christlichen Secten eingeführet ist: so soll auch solches hiemit von neuem bestätigt seyn, solchergestalt, daß Wir, bey der Uns von dem Allerhöchsten verliehenen Gewalt, uns keines Zwangs über die Gewissen der Menschen anmassen, und gern zulassen, daß ein jeder Christ auf seine eigene Verantwortung sich die Sorge seiner Seeligkeit lasse an-
gelegen*

gelegen seyn: Also wollen wir auch kräftiglich darob halten, daß dem bisherigen Gebrauch nach niemand in obgemeldeter seiner so öffentlichen als privaten Religions-Uebung soll beeinträchtigt, sondern bey solchem Exercitio vor allermänniglicher Turbation geschüzet und gebandhabet werden. Und da sich zutrüge, daß etwa an einem oder dem andern Ort unsers Reichs, oder bey unsern Armeen und Garnisonen kein ordentliches Ministerium ecclesiasticum, Prediger, oder Kirche vorhanden wäre: so soll doch ein jeder befugt seyn, nicht allein in seinem Hause und vor sich und die Seinigen Gott dem HErrn zu dienen, sondern auch diejenigen, die sich daselbst versammeln wollen, um nach Anweisung der allgemeinen Ordnung christlicher Kirchen Gott aus einem Munde zu loben, entgegen zu nehmen, und also den Gottesdienst zu verrichten &c. Hæc libertas sacrorum tantum abest, ut novo illius Imperatoris mandato A. MDCCXXI. fuerit imminuta, ut potius certis legibus disposita ab omni Russorum perturbatione muniretur, libera simul tam Evangelicis, quam Reformatis facultate concessa, scholas & templa ubique locorum exstruendi, spe etiam-opis ferendæ facta, ubi sumtibus non essent pares futuri. Nihil heic immutatum ab Imperatricibus, ANNA & ELISABETHA; Augustissimam vero CATHARINAM II. nulla alia re, vel sua ipsius verissima æstimatione majorem esse, quam quod summam imperii administrandi gloriam ponat cum in firmanda legum auctoritate, tum libertate conscientiarum tuenda, Ipsa statim sub auspiciis regiminis declaravit, d. 25. Jul. MDCCLXIII. Wir gestatten allen in unserm Reich ankommenden Ausländern unverbündert die freye Religions-Uebung, nach ihren Kirchen-Satzungen und Gebräuchen: denen aber, welche nicht in Städten, sondern auf unbewohnte Ländereyen sich besonders in Colonien nieder zu lassen gesonnen sind, ertheilen wir die Freyheit, Kirchen, und Glockenthürme zu bauen, und die dabey benö-

benöthigte Anzahl Priester und Kirchendiener zu unterhalten &c. Hæc quando commemoravit Celeberrimus D. Ant. Frid. BÜSCHING in den gelehrten Abhandl. und Nachrichten von Rußland, B. I. St. II. p. 81. sqq. sub finem addit: *Vermöge diesen kays. Versicherungen genießen die Gemeinen der Ausländer überhaupt, und also auch die Evangelisch-Lutherischen in Rußland einer so vollkommenen und ungestörten gottesdienstlichen Freyheit, als sie sich nur wünschen können. Sie richten sich selbst und ihren Gottesdienst nach Belieben ein, und errichten ihre Kirchen Convents und Collegia zur Verwaltung ihrer kirchlichen Angelegenheiten; erwählen und berufen ihre Prediger, und legen Schulen an &c.* qua quidem ratione diversæ ecclesiæ, in hisce terris liberaliter toleratæ, JURIBVS COLLEGIALIBVS plenissime fruuntur. Eandem indulgentiam ad Zinzendorffianos fuisse exporrectam, docet privilegium d. 11. Febr. MDCCLXIV. ipsis datum. Vid. S. Rev. D. BÜSCHING l. c. p. 205. sq. Addatur quoque: *Russisch-Kays. Instruction für die Verfertigung des Entwurfs zu einem Gesetzbuch, cujus C. XX. continentur: Wichtige Regeln von der Glaubens- und Gewissens-Freyheit.*

§. VII.

Superstes
tamen into-
lerantia ex-
citavit va-
rias apolo-
gias toleran-
tiæ ex diver-
sis principiis
defensæ.

Enimvero ista halcedonia conscientiiis in civitate christiana de religionis suæ pia & vera conformatione sollicitis, nec ubique, nec satis diu, nec bona cum voluntate eorum, qui plebi sacra dominantur, obtigerunt. Omnia ejusmodi sive consilia sive instituta moderatiora aliis violentis ut plurimum vel interpellata, vel elusa, vel salutari suo effectu privata fuere. Nullibi minus, quam in hac causa *Imperii & Sacerdotii* concordia potuit sperari. Clerum pontificium quoad maximam partem, (nam & in illo nobiliora subinde existere pectora, quæ tyrannidem in hominum animos detestentur, nulli dubitamus,) & quotquot magistratum, vel ex plebe
fero-

ferocibus ac turbulentis sacerdotum consiliis se regi atque decipi patiuntur, per universam Europam ne pilum quidem, nedum animum mutasse, trium novissimorum sæculorum tristissima comprobant experimenta. De Germania id testantur bella cruentissima, quibus in rem sacram & civilem dissentientium fuit sævitum, tum & alia artificia ac instituta violenta, quibus ad hunc usque diem ecclesiæ protestantium à catholicis dominantibus impugnantur, suis juribus atque commodis exuuntur, innumeris modis onerantur & vexantur, & sicubi fieri potest, ad incitas rediguntur. Quo factum est, ut inde ab illo tempore, quo Pax Westphalica publicis inimiciis exoptatum finem imposuit, Gravamina tamen Religionis afflictæ in comitiis, & supremis imperii tribunalibus in immensum excreverint. Quid protestantes in Gallia perpeSSI fuerint, postquam Ludovicus XIV. Rex in animum induxerat, libera eorum sacra destruere, omnesque Galliæ cives communi religionis Romanæ vinculo conjungere, ea ratione describunt BENOIT *Hist. de l'Edit de Nantes*, alique scriptores coævi, integerrimæ fidei, quæ vel Irocoënsibus horrorem incutere possit. *Au moins tout le monde convient aujourd'hui, que cette persécution des Huguenots fut d'une cruauté, qui revolté également la religion & la justice; en applaudissant à la droiture des intentions du Roi, on le plaint, d'avoir si inhumainement obéi: judicant MEMOIRES de Christine, in: MÉLANGES de littérature &c. T. II. p. 295.* Antiquiora non magis quam novissima violentæ superstitionis, in quibusdam saltem Galliæ provinciis etiamnum superstitis, documenta graviter, multoque passim adperso sale, describit VOLTAIRE *sur la tolérance Ch. I. II. III.* Eadem chorda oberrant: LES TOULOUSAINES, *ou lettres hist. & apologétiques en faveur de la religion réformée, & de divers protestans, condamnés dans ces derniers tems par le parlement de Toulouse, ou dans le Haut Languedoc; à Edimbourg, 1763.* Scripsit in-

ter alia Tolofanus *Lettr. I. p. 6. sq.* Aussi continue t-on de nous contraindre : les loix de rigueur & de sang, que tant de belles raisons ont fait publier contre nous, subsistent dans toute leur force, comme du tems de nos pères : nous sommes toujours les objets de la haine de nos compatriotes : ils nous traitent encore comme des monstres, chés qui l'on ne voit ni vertu, ni justice. . . . Si nous voulons élever nos cœurs en commun vers la Divinité, la fraieur nous accompagne, & nous sommes dans l'angoisse, comme si nous commettions le plus grand des forfaits. Ceux d'entre nous, qui sont surpris, rendant en public au maître des cieux & de la terre le culte, qu'ils croient lui être seul agréable, sont emprisonnés, marqués d'un indigne fer, condamnés à passer sur les galères le reste de leurs jours, avec ceux, qui ne craignent ni le ciel, ni l'enfer. Nos Pasteurs mis à mort ; nos mariages déclarés nuls ; nos enfans illegitimes : nombre d'entr' eux arrachés même par un archer impitoiable d'entre le bras d'un père tendre, ou du sein d'une mère affligée, & enfermés pour le reste de leurs jours dans ces maisons religieuses, que la piété fonda, & où ne devroient entrer, que des victimes volontaires. Ce qui met le comble à notre malheureux sort, l'on nous représente aux yeux de ce Monarque auguste, que nous aimons avec tant d'affection, & pour lequel nous sacrifierions mille vies, comme des rebelles, indignes d'être tolérés. Ut ne vero hæ querimonix in invidiosas desinere videantur criminationes, *Auctor* sex commemorat epochas, quibus fanaticismus Tolofanus in exercenda tyrannide religiosa eo processit insanix, ut sanguine humano inebriatus crudelitatis memoriam quotannis die 10. Maj. sollemniori ritu, à quo ad hunc usque diem ne Regum quidem interdictis abstrahi potuit, celebrandam instituerit ; *Lettr. V-VIII.* Accedunt recentissima exempla *Joannis CALAS*, negotiatoris Tolofani, de cujus innocentia, nimis quidem sero, triennio scilicet ab-

hinc,

hinc, ipsi Regis Galliarum amici publicam, adplaudentibus bonis omnibus, tulerunt sententiam; *Francisci ROCHETTE*, sacerdotis reformati; & *Pauli SIRVEN*, *Commissarii civitatis Castrensis*; quorum primum ferale religionis odium, ejurato omni justitiæ & humanitatis sensu, rotæ supplicio, alterum suspendio interemit, postremum fuga salutem quærere coëgit, eodem A. MDCCLXII. quo recurrens sæcularis memoria atrocissimæ Reformatorum cædis infami pompa per universam urbem decantata fuit. *Lettr. II-IV. XXII-XXVI.* Conf. *MEMOIRE de Donat Calas pour son père, sa mère, & son frère; Chatelaine d. 22. Juil. 1762.* Item: *Jugement souverain des requêtes ordinaires de l'hôtel du Roi, qui décharge Anne-Rose Cabibel veuve de Jean Calas, Marchand à Toulouse, Jean-Pierre Calas son fils &c. & la mémoire dudit défunt Jean Calas de l'accusation contre eux intentée; du 9. Mars, 1765.* Addi his possunt: *OBSERVATIONS pour la Dame Calas, & sa famille; 1764.* nec non: *MEMOIRE à consulter, & consultation pour Pierre-Paul Sirven, Commissaire à Terrier dans le Diocèse de Castres, présentement à Genève, accusé d'avoir fait mourir sa seconde fille, pour l'empêcher de se faire catholique &c. délibéré à Paris le 1. Dec. 1767.* imprimis autem in simili ferè causa: *MEMOIRE & consultation pour les Sieurs Pierre Meymac & Celavier . . . prisonniers en la Conciergerie du parlement de Bordeaux, accusés d'attroupement nocturne, & d'assassinat en la personne du Curé de Sainte-Foi, pour cause de religion; délibéré à Paris le 5. Fevr. 1768.* quos tamen nuper demum judicis sententia insontes fuisse declaratos, ex privatis literis intelleximus. Quam vero id dignum est nomine christiano, quam honorificum Galliæ, quam gloriosum Regi christianissimo, ejusque per provincias magistratibus, si vera sunt, quæ in recentissimis rerum novarum commentariis passim narrata legimus. Ajunt: per lenitatem magistratuum adeo animum viresque

recepisse protestantes in Gallia, ut jam non coetus clanculum agant, & sacra privatim faciant, sed scientibus omnibus & spectantibus. Postquam nullæ amplius de sacerdotibus quaestiones habeantur, illos non solum ingenti numero sacrorum causa palam coire, sed per suos etiam & liberos initiare sacris, & nuptiarum sollemnia peragere. In Septimania quidem inferiore tria amplius vel quatuor eorum millia esse; in superiore apud Montem Albanum quinque circiter millia; in tractu Encolismensi triginta ferè millia incolarum, qui sacris peragendis in horreis atque ædibus concilia agant, eorumque in agro Santonico sacerdotes quinque, viginti octo aedes, in quibus sacrorum causa congregari soleant. Horum imprimis res pacatas esse. Milites enim, qui in praesidiis ejus regionis locati sint, etsi non ignorent sacerdotes, tamen nec inquirere in eos, neque alia quadam ratione illos adfligere. Maximum vero illorum numerum esse in Delphinatu, quippe qui quadraginta eorum habeat millia, cum quinque sacerdotibus. Esse denique in aliis passim regionibus multos, qui his sacris operentur, sed sine sacerdotibus, quorum quippe nec semper, nec magna sit copia: itaque ne tandem plane deessent, qui sacris praeficerentur, ex juventute seminarium aliquod sacerdotum descriptum esse &c. Hæc grassantis diu multumque intolerantiae, hæc subrepentis sensim sensimque tolerantiae in Galliis facies est. Similem fere sortem nostra ætate experiuntur Waldenses Pedemontani, postquam superiori sæculo odium religionis semel atque iterum furorem plus quam infernalem in eos concitaverat, quorum pietatem in Deum & magistratus, sinceritatem, fidelitatem, sobrietatem, continentiam, laboriositatem nec hostes dissimulare potuerunt. Quam funesti motus, quantæ clades, quantæ rerum conversiones ex mutua religionum sectarumque impatentia natae fuerint in Anglia & Scotia, in Hibernia imprimis, regnantibus Carolo I. & successoribus; quantas calamitates immi-

immitior religionis catholicæ dominatus in episcopatu Salis-
 burgensi, in terris Austriacis, in Hungaria, Bohemia &c.
 immiserit protestantibus, tranquille viventibus, unamque
 conscientia libertatem anhelantibus, id pluribus enarrare su-
 perfluum foret. Auspicatius tamen sidus & hisce afflictis ad-
 fulgere, ingenti cum fiducia adserit *Episcopus Passaviensis,*
JOSEPHVS MARIA, in der verbesserten und mit Anmerkun-
gen erläuterten Uebersetzung der 4. Evangelien &c. 1763.
 ejusque dedicatione ad *Augustiss. IMPERATRICEM REGI-*
NAM perscripta: *Sie vergönnt ihnen, inquit, mit Schaden*
des Landes eher auszuziehen, und nach ihrem Wahne zu
leben, als ihrem Gewissen Gewalt anzuthun &c. Fallor, aut
 flebili hoc beneficio parum suæ conscientia libertati consul-
 tum sentient cives, quibus sacra minus impedita publica fide
 fuerunt promissa. Quæ protestantium in Hungaria sit fortu-
 na, memorabili compendio exponit *Illustris Dn. MOSER in*
der kurzen Hist. der Religions-Freyheiten und Beschwerden
derer Evangelischen in Ungarn, quam inseruit: *den Hanau-*
schen Berichten von Relig. Sachen Tb. 2. n. 5. p. 138. sqq.
Tb. 3. n. 3. p. 230 sqq. IDEM von den neuesten Bedrückun-
 gen derer Evangel. im K. Ungarn, ubi triste hoc argumen-
 tum ex variis scriptis fide omnino dignis succincte repræsen-
 tatur, *ibid. Tb. 14. n. 3. p. 523. sqq. Tb. 16. n. 4. p. 705. sqq.*
 Addantur his *Nov. Act. Hist. Eccles. B. VII. p. 495. sqq.*
 von dem izigen Zustand der evangelischen Kirchen und Ge-
 meinden in Ungarn; & conferantur cum iis, quæ continet:
HIST. DIPLOMATICA de statu religionis Evang. in Hung.
adductis pro fundamento authenticis diplomatibus & legibus,
regni publ. Decretis, Rescriptis, Pacificationum instrum. in-
tegris Comitiorum Actis, libellis supplicibus &c. 1710. fol.
 tum ad spiritum papismi perfidum, injustum, atque violen-
 tum penitus pernosendum nihil amplius desiderabitur.
 Eundem nostro hoc tempore vehementius multo quam in sum-

ma olim barbarie spirat clerus Poloniæ, cujus infelicem nuper interpretem egit Cajetanus Soltyk, episcopus Cracoviensis, utraque oratione virulentissima, in comitiis A. MDCCLXVI. d. 11. Oct. & d. 22. Nov. habita, tum vero in literis ad palatinatus & provincias A. MDCCLXVII. d. 15. Aug. datis, quibus Dissidentium juribus ac privilegiis æternum indixisse bellum, & facem quasi subdidisse videtur turbis, quibus jam omnis Polonia miserrimo fato conflagrare cœpit. Qua mente Clerus atque vulgus Ruthenus in hæreticos & schismaticos sint animati, pluribus docet *Reverendiss. Cancellarius*, D. REUSS in *Opusculis Theol. fascic. I. p. 369. sqq.* Protestantibus quoque olim & nostra ætate odium in dissidentes acerbissime fuisse exprobratum, nemo temere diffitebitur. Quo jure, quave injuria id factum fuerit, nostrum non est definire. Factum vero illud subinde ab iis est, qui suo acumini, suo arbitrio, suo despotismo, sive philosophico sive politico, omnia subesse volunt; qui dissensus aliorum impatientissimi sunt; qui morbi, quo ipsi lethaliter decumbunt, ne quidem leviores insultus in aliis, maxime theologis, ferre possunt. Argumenta suarum criminationum plerumque desumunt ex rigore, quo Lutherus non Catholicos tantum, sed & Zwinglianos, Carolstadium, Schwenkfeldium ejusque adsecclas persecutus esse dicitur; ex libello CALVINI *de hæreticis, à civili magistratu puniendis*, quo supplicium Serveti ab iniquitate purgare voluit; ex funestis litibus inter γυναικας Lutheranos & Crypto-Calvinistas, aliosve à communi doctrinæ formula paulisper discedentes, Sæc. XVI. agitatis; ex mutuis evangelicorum & reformationum odiis, per tria hæc sæcula continuatis, omnemque reconciliationem, etiamsi publica principum auctoritate tentatam, respicientibus; ex sævitie, qua protestantes, quousque viribus nocendi instructi fuerunt, vel magistratus ex sua sententia armare potuerunt, Anabaptistis, Socinianis, Arminianis, Separatistis, Pietistis, & quibus non? igne &

& aqua interdixerunt. Nemo mirabitur, à pontificiis contrariam actionem intentari protestantibus, quemadmodum Calvino & Bezæ, à BELLARMINO *de Laicis C. XXI.* & WALENBURGIIS *de Unit. Eccles. L. VI. P. 2.* Neque etiam BOEHMERO id quisquam vitio vertat, quod ea obelo notaverit, quæ CARPZOVIVS, WERNHERVS, alique protestantes, sive theologi, sive Jcti, in doctrina de pœna hæreticis infligenda, principiis christianæ fidei minus cohærentia tradiderunt. Quando autem recentissime Celeberrimus Car. Renatus HAVSEN in *der pragmat. Geschichte der Protestanten in Deutschl. Tb. I. p. 3. sqq.* elegantissimo quidem, sed felle nimis tincto, stilo scribit: *Es wird eine ewige, obgleich traurige Wahrheit bleiben, daß der Geist der Verfolgung bey jeder Religion, sie habe auch einen Namen, welchen sie wolle, durch alle Jahrhunderte die herrschende Mode gewesen . . . Eben so wenig wurde durch diese Reformation der Geist des Neides, der Unwahrheit, der Verläumdungen, und des Hasses unter den neuen Christen vertilgt. Die Lutheraner und Reformirten haben sich in ihren heiligen Kriegen gegen die Abtrünnigen, die unter ihren Gemeinden entstanden waren, eben der Verläumdungen, Unwahrheiten, und anderer Leichtfertigkeiten bedienet, als die vorbergehenden Zeiten nur immer aufweisen können. Beede, Lutheraner und Reformirten, haben sich selbst untereinander mit den größten Schmähungen verfolgt, zum offenbaren Beweis, daß sie gar nicht von dem Geist der ersten christlichen Kirche geleitet wurden &c.* tum Vir eruditus, qui tolerantiam tantopere commendat, haud impatienter feret, si ista nimis liberaliter, vel illiberaliter potius enunciata existimemus. Profecto enim vitia quorundam protestantium, quæ nemo à partium studio alienus vel temere negaverit, vel vagis declamationibus exaggeraverit, non debebant universo illorum cœtui, omnibus promiscue magistratibus, theologis, moderatiora consilia serio urgentibus & se-

ctan-

stantibus, nedum ipsi protestantium religioni, quæ conscientiarum libertate nihil prius habet, nihil antiquius, contumeliose exprobrari, vel ad *Varillasios*, *Mandevillios*, *Lemnios* &c fontes oppido insalubres, provocari. Cordatius egisse videntur, qui, quod intra Ilium peccatum fuit & extra, ad animum revocantes, tolerantiam religionum dissentientium, in eadem vel civitate, vel ecclesia, curatius investigare, luculentius exponere, illis, quorum interest, constantius inculcare, eoque ipso conscientiae libertatem, in causa religionis à nemine mortalium violandam, vindicare, opera per se admodum laudabili adgressi sunt. Potiora hujus ordinis scripta enumerarunt *PFAFF acad. Reden über das Kirchen-R. p. 128. sqq. Mich. LILIENTHAL in Archivario theol. tit. tolerantia & conscientia; BIBLIOTHECA Jur. imperantium p. 172. BOEHMERVS passim in Jur. eccles. protest. T. IV. L. V. tit. VII. & T. II. Diss. praelim. de jure circa libertatem conscientiae.* Neque tamen omnium in hoc salo navigantium eadem mens est, idemque institutum. In diversis enim illorum sententiis diversa observamus principia, *papalia, pseudopolitica, deistica, indifferentistica & syncretistica, fanatica, sensum denique humanitatis, veritatis, caritatis & prudentiae christianae.* Qui igitur §§. I—III. V. fontes gliscentis inter christianos intolerantiae investigavimus: jam etiam, quid nobis de diversis istis, quibus tolerantia superstruitur, fundamentis videatur, paucis edisseremus, postquam *PFAFFIVS*, *BOEHMER*, aliive, objectorum potius & personarum, ad quas illa pertinere videatur, rationem habendam duxerunt.

§. VIII.

Determinatur notio tolerantiae de qua sermo est.

TOLERANTIA nobis dicitur *mutuus hominum, in eadem societate viventium, & in sacris cultibus dissidentium, amor, quo in sua religione propugnanda & propaganda ab iis abstinent actionibus, quibus aliorum conscientiae vis infertur.* Facile

notionem cum iis conciliaveris, quæ solide & distincte de hoc argumento tradit S. Rev. D. SCHUBERT in *Confid. Articulorum fid. C. IV. p. 160. sqq.* Vim conscientia patitur, si graviorum malorum metu incusso, vel sensu illato, homines adiguntur, ut aut contra evidentiora conscientia dictamina agere, aut notabili felicitatis suæ parti, v. g. vitæ, libertati, honori, familia, bonis fortunæ, honeste acquisitis, juribus civitatis, vel consortii ecclesiastici, renunciare debeant. Vi- res nocendi in dissentientibus vel æquales sunt, vel inæquales. Posterius ubi obtingit, fieri omnino potest, ut non tantum fortior pars, sed & imbecillior alterius conscientia vim inferat, siquidem vel libertatis conscientia, vel alio quocunque præ- textu, talia sibi à parte dominante concedi postulet, quorum indulgentia contra evidentiora conscientia dictamina ipsi agen- dum foret. Sic v. g. quoties protestantes in comitiis, vel in transactione Passaviensi, libertatem conscientia sibi concedi postularunt, nullam Catholicorum conscientia vim intulerunt. Neque enim cogitari potest evidens conscientia dictamen, quod alterum cogere jubeat, ut alterius religionem contra animi sui sententiam amplectatur. Aut nullum datur verita- tis criterium: aut, quo longius error à specie veritatis ex- plorata abest, & quo fortius ad barbariem, superstitionem, hypocrisin, eaque instituta sollicitat, quæ evidentia religionis naturalis & fidei christianæ fundamenta destruunt: eo minus evidens, magisque turbulentum inde resultat conscientia di- ctamen, quod lucis defectum adfectuum vehementia compen- sat. Ex adverso autem v. g. protestantium conscientia vim inferrent tolerati inter eos sive Catholici, sive Separatistæ &c. si prætextu libertatis conscientia deposcerent, ut sibi liceret impune illorum sacris insultare, eadem turbare, privilegiis frui, quæ pactis, quæ constitutionibus societatis civilis, vel ecclesiastica fundamentalibus repugnant, & quorum privatio notabilem felicitatis humanæ jacturam non infert. Illam in-

nuo jacturam, qua efficitur, ut boni & honesti in societate humana pie & tranquille vivere non possint. Quodsi dissidentes in religione à notabili jactura jurium & commodorum vitæ civilis immunes præstantur, *Tolerantia civilis* dicitur: *ecclesiastica*, si notabilem jurium & commodorum societatis ecclesiasticæ jacturam non sentiunt. Prioris potissimam à nobis rationem haberi, scena hætenus instructa docet. Nec tamen reliquas Tolerantiæ species, passim multiplicatas, data occasione negligemus. Recensuerunt illas BOEHMER *Diss. de tolerantia religiosæ effectibus* C. I. §. 10. sqq. J. E. P. Tom. IV. L. V. Tit. VII. §. 181. sqq. PFAFF *Diss. de Zizaniis non evellendis* p. 7. Gratiolam quoque suis gradibus discer- nit Dn. MOSER *von den teutschen Reichst. Geschäften*, B. IV. C. 6. p. 337.

§. IX.

I. Tolerantia
ex principiis
papalibus
asserta.

I. *Tolerantiæ ex principiis papalibus adsertæ* specimen exhibet D. Jo. Casp. BARTHEL *Diss. de eo, quod circa libertatem in negotio religionis lege div. justum est*, A. 1758. edita. Moderatis subinde sententiis *Virum Illustrem* à clerici Romani rigore plurimum distare, in aprico est. In plerisque tamen & ipse antiquam repetit cantilenam, quæ vero in meras resolvitur *petitiones principii*. Cum ratio instituti non permittat, ut in campum polemicum excurramus: paucis dispiciemus, quam ipse scenam instruxerit. 1.) *In causâ religionis viam auctoritatis publicæ & judicativæ, quæ nec simpliciter divina, nec simpliciter humana sit, sed humana divinitus directâ, examini libero præferendam esse statuit, eamque solam dicit planam, tutam, certam, nemini veritatis studioso inaccessam.* C. VII. Adserit 2.) *solam ecclesiam catholicam, quod vera & divinitus instituta sit, characteribus externis, perspicuis, obviis, ecclesia ipsa notioribus, omnium hominum generi accommodatis, à reliquis christianorum cæ- tibus distingui; scilicet, unitate, Catholicitate sub uno supremo capite*

capite visibili, sanctitate, & miraculorum splendore. C.VIII. Huic ecclesiæ 3.) erroris nesciam ac infallibilem auctoritatem non tantum judicandi in rebus fidei, sed & imperandi concessam à Christo fuisse Jo. XX. 21. XIV. 16. 26. Luc. X. 16. Matth. XVI. 18. XVIII. 17. XXVIII. 20. Eph. IV. 11. Ebr. XIII. 17. eamque explicatam aliquando per solos pontifices Rom. aliquando per episcopos in Conciliis tum particularibus, tum æcumenicis; aliquando per eosdem extra Concilia & in orbe dispersos; sacrum illud in conscientias hominum imperium non ita Deo soli reservatum esse, ut ne quidem hominibus, velut ministris, communicari à Deo possit, sicut communicata fuerit potestas miracula patrandi; idem quoque ecclesiæ auctoritatæ imperium non magis esse tyrannidem conscientiarum, & duram mentis carnificinam, quam Christi imperium; nec voluntatem nostram ita liberam esse, ut desinamus esse servi justitiæ, Rom. 6. utraque igitur tam sentiendi, quam agendi libertate & à Christo, & ab iis, qui auctoritatem sibi à Christo creditam exercent, spoliari nos justissime potuisse & posse. C. IX. Eandem ecclesiæ auctoritatem 4.) ad morales imprimis doctrinas exporrigi, quia Christus simul fuerit legislator, & Jus naturæ integrum in evangelio restituerit, ut jam una eademque lex sit naturalis, evangelica & divina moralis; & ubi semel constiterit de div. revelatione, (ex ecclesiæ scilicet ore haurienda) principia, sola ratione nobis cognita, sint superflua, insufficientia, maximeque periculosa tam privatis, quam reipublicæ. C. X. Ex his colligit 5.) errorem, ab ecclesiæ verissimo judicio dissentientem, non tantum intellectus vitium esse, sed & à corrupta voluntate tum procedere, si quis sciens, suam opinionem ecclesiæ adversari, hanc tamen contempta ejus auctoritate, pertinaciter tueatur; 6.) negata autem Ecclesiæ auctoritate & infallibilitate ipsum illius & fidei christianæ fundamentum subrui, ac gravissime in statum illius, tanquam reipublicæ sacræ, publicum delinqui; 7.) hæresin ergo esse ve-

rum crimen ecclesiasticum, vindicandum ab ecclesia pœnis spiritualibus, quibus, ne contemnantur, principes, E. protectores, adungere teneantur temporales, jacturam bonorum, famæ, libertatis, vitæ; piam hanc asperitatem Constantini M. & successorum laudasse olim episcopos; multumque differre à gentiliū & Mahometanorum in christianos tyrannide, cum signis evidentissimis christiana religio à non christianis, & inter christianas sola catholica à reliquis distinguatur, tanquam unice vera, à qua absque pertinacia & iniquitate sejungi nemo possit; 8.) hæreticos, è catholica E. excedentes eo ipso renuciare principiis omnibus, quibus intelligi possit, ubi veritas regnet, ideoque in alios religionis causa sævire non posse absque summa iniquitate; omnem eorum auctoritatem, pœnas infligentem, humanam esse & fallibilem, quam ubi sequi cogantur subditi, eos durissimo servitutis jugo deprimi, & in Atheismum deduci. 9.) Cum istis vexationibus tam doctrinam, quam caritatem & moderationem ex mente & spiritu ecclesiæ semper esse conjungendas; idque consilii in multorum errantium salutem cessisse, qui, cum rationibus diu restitissent, pœnarum terrore adacti animos & aures attentiores præbuerint veritati; hypocrisin inde oriundam vel catholicis non posse imputari, vel suboriente majore luce dissipari, vel saltem in posterum non propagari. 10.) à suppliciis hæreticorum, quantum fieri possit, abstinendum; & ex Conc. Trid. Can. 14. Sess. VII. male inferri, quod magistratus lege divina obstringantur, hæreticis pœnam mortis, vel aliam quamcunque temporalem infligere; moderatis tantum consiliis illos esse excitandos, ut majorem argumentis persuadentibus attentionem afferant, suæque saluti diligentius consulant. C. XI. Ad doctrinam de Tolerantia diversarum religionum progressus, docet 11.) in civitatibus mala subinde tolerari, quorum sublatio violenta & subitanea reipublicæ damno futura esset; sic Deum in rep. Judaica, optimis legibus instructa, tolerasse polygamiam

miam & divortiorum frequentiam; 12.) Christum, licet E. perfectissimam constituerit rempublicam, nolle tamen zizania succrescentia temere eradicari; hanc legem imitatam fuisse E. priorum & subsequentium temporum, quoties è duobus malis collidentibus, quæ simul utraque evitari non potuerint, minus erat eligendum, quod ideo non adprobetur, sed toleretur, cura emendationis non abjecta, dilatis tantum definitionibus usque ad opportunius tempus, vel attemperatis ad facilitandam reditus spem; 13.) mala, quæ doctrinam E. lædant, gravius esse corrigenda, nec foveri in illius sinu hæreticos, Matth. XVIII. 17. condescensu suo in disciplina & politia externa nihil proficiente excommunicationis rigori E. insistere; 14.) excommunicationis ad commercium civile extensionem non esse juris div. sed humani & Apostolici 2 Jo. v. 10. adeoque mutabilem, si majus fidelibus periculum imminere videatur; 15.) licet principum indulgentia erga hæreticorum religionis exercitium longius quandoque procedat, quam E. hanc tamen eorum tolerantiam, inprimis cultus hæreticorum externi, non esse arbitrariam, nedum solo emolumento temporali æstimandam; sed unicam illius causam esse necessitatem, jacturam vel evidens bonum religionis orthodoxæ; hoc in principio fundatam fuisse Constantini M. aliorumque Imperatorum in ethnicos indulgentiam; gratiosam hanc tolerantiam revocari posse, & mutato casu necessitatis debere; à persecutionibus tamen securos reddere, & pacis civ. munere beare; 16.) tolerantiam necessariam pacto publico, unde quaque legitimo, tempore sic fervente, & ineluctabili necessitate exigente, constitutam, inviolate ex Juris Nat. & divini principiis esse servandam, adeo, ut nec rebus religionis catholicæ in meliorem statum restitutis, & prævalente catholicorum potentia, ab ea recedere sit permissum; cum saniores Catholici fidei publicæ, hæreticis datæ, debitam habeant reverentiam; 17.) habere & hanc tolerantiam suos limites & gradus; religiones erroneas non adprobari;

sed in effectu juris politico pari passu cum vera religione ambulare, eademque principis tutela frui, ad tranquillitatem publicam necessaria; nec tamen excludi curam, veræ religionis conservandæ & propagandæ, jure div. & ecclesiastico ipsi demandatam. Hactenus ILLE. Similia tradidit D. Jo. Petr. BANNIZA *Diff. de divers. religionum in eodem territorio tolerantia*, A. 1737. confutatus eodem anno à D. Christ. Matth. PFAFF *Diff. de Zizaniis non evellendis*.

§. X.

**Nostre epi-
crisis.**

Paucis hæc diluamus, ostensuri: fundamenta doctrinæ esse petitiones principii, quæ tamen in præsentī causa debuissent esse principia indubia, & utrinque concessa; doctrinas ipsas non ubique cohærere; & tolerantiam statui minus tutam. Itaque & ad 1.) Nolumus, quæ sexcenties disputata sunt, recoquere. Aut via auctoritatis instituta, cunctisque christianis injuncta est auctoritate & testimonio Scripturæ S. & tum resolvitur in viam examinis, aut in rebus fidei nulla est, pluribusque & gravioribus difficultatibus impedita, quam aliud quodcunque medium, investigandi veritates religionis, id quod vel ex iis patet, quæ *Auct.* tradit à pag. 161—169. Cognitio veritatis sola auctoritate animis intelligentibus imperata, omni luce, vita, gustu & spiritu destituitur, credulitatis potius quam fidei nomine digna. Quid magis præposterum dici poterat: *Incipiendum non est ab examine dogmatum, per Script. S. demonstrandorum, ut inde ad certam E. notitiam perveniatur, sed à cognitione veræ E. ut ab ista veram & genuinam accipiamus fidei doctrinam?* Conf. PLACETTE *de insanabili E. R. scepticismo*, qui omnem hanc causam peroravit. Ad 2.) Meridiani solis luce radiant argumenta, quibus & olim & hodie viri sapientes ac pii, veritatis & pacis studiosi, nullo in catholicos odio inflammati, ad oculum demonstrarunt, in E. R. non regnare Spiritum Christi, qui est Spiritus veritatis

tatis & amoris. Notarunt in ea *errores*, in fundamentum fidei impingentes; *cultum*, ad pompam magis, quam ad solidæ cognitionis & vitæ spiritualis incrementa comparatum; *ritus*, superstitionem potius, quam adorationem Dei in spiritu & veritate promoventes; *disciplinam*, conscientiarum libertati inimicam; *regimen*, in summorum magistratuum jura injurium; *tyrannidem* in animas & corpora hominum, publicis sanctionibus stabilitam, quæ vel sola signum sit antichristianismi & Babylonis mysticæ; *unitatem* denique, *antiquitatem*, *catholicitatem*, *sanctitatem*, *miracula*, quæ in inania figmenta desinunt. *Ad* 3.) Apostolos, qui tamen *ecclesiæ* nomine nusquam insigniuntur, in suo de doctrinis judicio ab errore immunes fuisse, nemo dubitaverit. Nullibi tamen id privilegium tribuerunt *ecclesiæ*, sive universali, cujus judicium nec datur, nec investigari à quoquam potest, sive particulari, nedum Romanæ, quæ à veritate Apostolica dudum deflexit; omnium minime episcoporum & pastorum universitati. Precaria hæc vocis *ecclesiæ* significatio est, qua quippe *Matth. XVIII. 17.* fratrum cœtus innuitur; donum vero infallibilitatis personale non sociale; & cui unquam fidelium constare poterit de omnium pastorum in idem dogma consensione, si singuli, etiam in Conciliis congregati, erroribus obnoxii sunt, quod *Auct. concedit p. 161. sqq.* Argumenta ex oraculis deducta immenso laborant hiatu. Nihil ubique de promissione E. R. facta; nihil de infallibilitatis beneficio; nihil de ejus depositario, sive pontifice, sive concilio, sive episcoporum & pastorum cœtu, de quo anceps inter ipsos catholicos disceptatio est. *Vid. FEBRONIVS de statu ecclesiæ, C. I. §. IX. X.* Sacrum in conscientias imperium Dei reservatum esse, nemini mortalium delegandum, omnes intelligunt, qui notiones rite evolvunt. Agnoverunt id *Cyprianus, Theodos. M. Thuanus*, & alii, *vid. supra p. 7. 12. 26.* Dispar miraculorum, quæ in natura rerum physica per-

peraguntur, & imperii in animos, libertate donatos, ratio est. Nec unquam ulli mortalium continua potestas, miracula patrandi, divinitus concessa fuit, si Christum Θεανδρωτον excipias, Spiritu Dei absque mensura instructum. Probent pontifices, probent episcopi, se eodem Spiritu, insigniore quadam mensura, imbutos esse. Tum vero imperabunt animis atque conscientiis eadem ratione, qua Christus imperavit, & etiamnum imperat, non ferro, flammis, car cere, exilio, fraudibus, omni vexationum genere, sed divina veritatis efficacia, & virtutum illustrium exemplo. Hoc Christi, idem Apostolorum fuit imperium; Jo. III. 17. sqq. Eph. I. II. Col. I. II. 1 Cor. II. 4. sqq. 1 Petr. V. 2. sqq. coll. Jer. V. 31. Eadem mens fuit Lactantii, Athanasii, Hilarii, Theod. Jun. Agathonis, Maximil. II. (§. IV. VI.) Ad 4.) Antiquum hoc artificium, stabiliendæ monarchiæ papali ejusque foro amplificando adcommodatum, dudum à sanioribus quoque Catholicis, nostra imprimis ætate, explosum esse constat. Quin imo, si una eademque est lex nat. evangelica, & div. moralis: nec periculosa sunt principia rationis moralia, nec quicquam arbitrio auctoritatis hum. in iis immutandis vel interpolandis relictum est. Ad 5.) Mirum est, quod Auct. p. 176. 242. libertatem conscientiæ, qua immunis est ab omni vi cogente, divina & humana, cum ea confundat, qua immunis fingitur à vi convincente veritatis, & obligante legis. Concedimus, errorem, qui malitiose & pertinaciter fovetur, esse vitium voluntatis. Tales vero eorum sententias esse, qui ab E. R. placitis dissentiunt, probandum erat, non supponendum. Qui ecclesiæ auctoritatem, cum contentu auctoritatis & veritatis div. conjunctam, negligunt, neque errant neque delinquent. Ruat, quando divinæ sapientiæ visum fuerit, fundamentum E. R. quacum nec stat, nec cadit fidei christianæ fundamentum. Ad 6.) Reipublicæ sacræ formam adoptasse E. R. longi temporis injuria docuit. (conf. supra §. II.

§§. II. *V. sub fin.*) Nostrates quoque & theologos & JCtos subinde suis de statu & regimine ecclesiæ sententiis propius ab ista opinione abfuisse, non diffitemur. Est sane ecclesia civitas Dei; est regnum Christi; inter homines quidem conspicuum, sed totum spirituale & divinum, quod fide in Christum, amore in Deum & alios, & spe salutis æternæ viva continetur. Hæc ipsa ratio est, cur omne imperium humanum, ne quidem a Deo vel Christo cuiquam delegandum, respuat; quale nec adfectarunt Christus, cum inter homines versaretur, optimumque dare potuisset specimen monarchiæ theocraticæ, quod tamen non dedit, nec Apostoli, nec primi ecclesiarum antistites, eo tempore, quo ob sinceritatem fidei & donorum spiritualium abundantiam auctoritatem regiminis divini majori jure tueri potuissent, quam E. R. cum suo capite visibili, cujus dona spiritualia dudum in vappam desierunt. Nolumus repetere, quæ de hoc argumento solide disputarunt BOEHMER *J. E. P. L. I. tit. 33.* PFAFF *K. R. Sect. I. C. I. Orig. J. E. p. 30. sqq. 38. sqq. p. 88. sqq.* THOMAS. *not. ad Lancell. p. 33.* aliisque scriptis; PVFENDORF *de habitu vel Chr. ad vit. civ. §. 14. sqq.* Habet ecclesia suum ordinem, suas leges, disciplinam, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, varia antistitum & doctorum officia publica, divinitus instituta, 2 Cor. *XII. 28. Eph. IV. 11.* neque eadem nullo cum societate civili nexu cohæret. Sed illis quidem conservandis sapiens directio prospicit: huic vero invigilat magistratus; ut utrinque superfluum fuerit, statum in statu formare. (*Ad. 7.*) dudum respondit SALVIANVS; *vid. supra p. 9.* Totum hoc systema doctrinæ de crimine hæreseos, ejusque pœna, resolvitur in infallibilitatem sive pontificis, sive ecclesiæ, tanquam reipublicæ, divina auctoritate munitæ. (*p. 14. 8.*) Destructo hoc fundamento, quod hac ipsa tempestate plerique principes catholici destructum eunt, abrogando in primis in suis ditionibus famosam illam bullam: *in Cæna Do-*

mini, quæ in hæresin primo loco detonuit, evanescit quoque criminis, proprie dicti, conceptus. Multa in hanc rem, inusitata Ultramontanis sentiendi libertate, dixit nuper P. CONTINI, in *risflessioni sopra la Bolla in Cena Domini*, Venez. MDCCLXIX. p. 205. *sqq.* Datur sane hæresis, quæ vitium voluntatis, & in foro Dei atrox peccatum est, 1 Cor. XI. 19. Gal. V. 20. Tit. III. 10. 2 Petr. II. 1. Quid? si clerum, curiamque Romanam, hujus hæreseos adcusemus? tantum abest, ut quisquam sanæ mentis ipsi jus tribuat; crimen istud tot regibus, principibus, aliisque viris piis & sapientibus inurendi, qui evangelicæ veritatis studio a papali superstitione discesserunt. Sit vero hæresis crimen ecclesiasticum. Irrogentur ergo pœnæ ecclesiasticæ seu spirituales; etiam sub auspiciis magistratuum, quorum est, cujuslibet societatis honestæ ordinem & jura tueri. Submittantur hæretici & postulentur sub disciplinam ecclesiæ. Refractarii & monitoribus asperi expellantur; *minuantur capite, sed sensu morali*, ait BILFINGER *Diss. contra Favorsky; priventur juribus; interdantur aqua & igne ecclesiastico*. Si dissensum in religione causati rempublicam turbent, si magistratui obsequium denegent, puniantur porro civiliter, & pro gravitate reatus, capitaliter. Enimvero in vitam, libertatem, bona &c. *hæreticorum simplicium* pœnis civilibus sævire, solo ecclesiæ, sanguinem continuo sitientis, iudicio, ea tyrannis est, quæ paganam & Mohammedanam eodem gradu superat, quo fides christiana ab ista superstitionis insania distare debebat. *Ad 8.* Hæc ratio, quæ callide admodum pontificios persecutores a *Repressaliarum* metu securos præstare debet, protestantes profecto non ferit, quorum disciplina omnem in causa religionis sævitiam damnat. *Der müßte recht unverschämt seyn, welcher den Evangelischen (überhaupt von ihnen zu reden) einen Verfolgungs Geist anderer Religionen beyzumessen wollte*, ait Dn. MOSER l. c. p. 426. Hinc gravamina Catholicorum pau-

cissima, immo nulla sunt; Evangelicorum innumera. Papalem vero & superstitionem & tyrannidem infelix Atheismi & Deismi lolium in agro christiano protulisse, historia docet, & recentissima comprobant cavillatorum scommata. Quam speciosam sacratissimis mysteriis insultandi materiam præbeant absurda pontificiorum dogmata, de Papa, Vejove in his terris, de missa & transubstantiatione, testis est *Auct. execrandi libelli: Relation du bannissement des Jesuites de la Chine, par l'Auteur du Compère Mathieu, Amst. 1768. p. 11. 19. sqq. Ad. 9.)* Olim hanc methodum *Augustino* persuasit ingenium ejus luxurians & desultorium (*vid. p. 20. 21.)* nequaquam Spiritus Christi, *Luc. IX. 54. sqq.* Vexationes cujuscunque generis in causa religionis sunt *arma carnalia*, a quibus abhorret militia christiana, *2 Cor. X. 4.* Sana doctrina, & sobria disciplina heic omne punctum ferunt. Solus Deus, qui totam regni sui compagem, intimosque animorum recessus perspicit, justam judiciorum suorum mensuram in eos distribuit, qui in veritate vel quærenda, vel custodienda segniores sunt, vel eandem in injustitia detinent, *Rom. I. 18. 24. sqq. 2 Thess. II. 10. sqq.* Nemo mortalium, qui errores bonæ & malæ fidei, qui firmam conscientiaæ persuasione a pertinacia in plerisque casibus vix discernere possunt, in divina illa jura temere involare ausit. Usurum, qui fingitur, multiplici experientia edocti negarunt *Viri gravissimi, citati p. 25. 26.* Neque etiam facienda sunt mala, ut inde eveniant bona. Non ferro, sed verbo convinci intellectus, nec flecti voluntas potest minis aut pœnis, quas injuste sibi infligtas animus putet; atque, si flectatur, hypocrisis, seu actiones, conscientiaæ agentis contrariae gignuntur, non vitio agentis, sed cogentium. Salse id perstringit *VOLTAIRE sur la tolérance Cb. XI. XV.* Nihil proficit regnum Christi, si funesto hoc artificio propagetur veritas, nedum superstitio. *Ad 10.)* Moderata hæc consilia cum doctrinis antecedentibus,

inprimis n. 6. minime cohærent; adeoque ad fucum faciendum comparata esse videntur, & omnino a mente *Concilio Trid.* aliena sunt. Quodsi hæresis tanta reipublicæ sacræ pestis, & in ipsam Christi majestatem injuriæ est: nihil impedit, quo minus tam atrox crimen ultimo puniri possit supplicio. Solide observavit BURNET *Hist. sui temp. T. II. Append. p. 5. sq.* ecclesiam, quæ suis legibus auctoritatem falli nesciam obtendat, non posse non in refractarios dirissima quævis statuere. *Ad 10. 11. 12.*) Bene quidem hæc dicuntur, & pro ratione instituti adposite. At, quam lubrica, quam suspecta & insidiosa ex hisce fontibus derivetur dissentientium religionum tolerantia, facilis conjectura est. Pessime supponitur, quod omnis dissensus vel ab E. R. vel ab alio cœtu particulari, inter mala atque zizania sit referendus. Putes, ita meram inferri *impunitatis tolerantiam*, qualis subinde infidelibus, facinorosis, lupanaribus &c. indulgeri solet. Nollem, ad ecclesiæ antiquioris, ex quo dominans facta est, exemplum provocari, ob rationes, §. I. II. III. V. propositas. *Ad 13. 14.*) Mireris, quod mala, quæ doctrinam E. R. lædunt, gravius corrigenda, ipsoque excommunicationis gladio resecanda dicantur; cum tamen *opera carnis*, quæ regno Dei plane excludunt, *Gal. V. 19. sqq.* in ipso ecclesiæ sinu foveantur. Prolixè id tradit BELLARMINVS *T. I. Controv. Gen. IV. L. III. c. 2. 9. de ecclesia militante.* Quicquid respondebitur, pro hæreticis quoque responsum erit. Graviter hanc hypocrisin castigavit, Jo. LOCKE *epist. de tolerantia p. m. 7.* Fac autem, excommunicari hæreticos, quod fieri omnino potest: tum profecto, si in civitatem nihil peccarunt, nullo prorsus jure, neque divino, neque humano (quod cæteroquin male ex oraculo Scripturæ S. deducitur) excommunicatio ad commercium civile extenditur; quæ quidem extensio per tot sæcula lerna malorum & injuriarum, summis quoque potestatibus illatarum, extitit. Sed mutata sunt tempora. Cautum est

est in plerisque regnis Catholicis principum juribus, & civium saluti ab hujusmodi Cleri Romani insultibus. Superiore demum anno 1768. in terris Austriacis & Bohemicis publico edicto sancitum fuit, ut ne absque consensu judiciorum civilium ulla in hæreticos promulgetur excommunicationis sententia. *Conf. quoque Riflessioni supra la Bolla in Cæna Domini §. 1. p. 7. sqq. Ad 15.)* In ista herba anguem latere, conscientiarum libertati insidiantem, facile intelligitur. Quæ inter christianos vigere debebat tolerantia, (§. VIII.) ex Spiritu veritatis, amoris, & prudentiæ oriunda, in foro Dei & conscientiæ semper est necessaria *Matth. XIII. 29. 30.* eique etiam favet *J. P. Art. V. §. 34.* fallax vero & fraudulenta omnis illa, quam vel sola lucris spes elicit, vel durum necessitatis telum imperat. Hoc crudelitatis Jesuiticæ mysterium est, ut *fortioribus hæreticis tantisper parcatur, qui absque detrimento catholicorum non possunt interfici.* Ita BELLARMINVS *L. III. de Laic. c. 22.* Tolerantia gratiosa ad eos pertinet dissentientes, quos princeps certis in republica juribus, privilegiis atque commodis, in ipsum quoque religionis exercitium redundantibus, pro suo arbitrio beat, quibus salva conscientiæ libertate carere poterant. Quidni in impertiendis his beneficiis salutis publicæ, supremæ imperii legis, rationem habeat; & dum suæ ecclesiæ juribus ac commodis tuendis intentus est, dissentientes quoque coetus adversus ferocioris cleri impatientiam protegat? De priscorum Imperatorum indulgentia ac duritie diximus (§. IV. V) *Ad 16.)* Hæc recte dicuntur, & sapienter. Utinam omnes Catholici in thesi & praxi tam bene essent animati! Mentem multo iniquiorem nuper prodidit Abbas ille *St. Emeranensis* audacissimis scriptis: *Gründliche und Actenmäßige Nachrichten von denen, die Gewissens-Freyheit und das Religions-Exercitium betreffenden, Reichs Handlungen, von A. 1555-1648. Regensp. 759.* Item: *Verdrehung des nudi facti possessionis anni normalis, und*

Ungrund der sogenannten Selbsthülfe &c. publico Augustissimi & Comitiorum imperii dissensu confutatis. Ad 17.) subvereor, ne tacite resorbeantur, quæ moderatius paulo ante fuerunt enunciata, omnisque tandem tolerantia ab arbitrio principum & cleri dominantis suspendatur. Quousque E. R. doctrinis de sua infallibilitate, de dominatu in orbe christiano divinitus sibi concessio, de crimine hæreseos &c. inhæret, ejusque clerus fastu suo & lucri cupiditate omnia moderatur: zizania tyrannidis religiosæ ex ea eradicari nunquam poterunt. Je suis tolérant, inquit monarcha Sinensis ad sacerdotes catholicos, & je vous chasse tous, parceque vous êtes intolérans Je suis éloigné de vous condamner au suplice, comme vous y envoyez en Europe ceux, que vous nommez hérétiques. Nous ne soutenons point ici notre religion par des boureaux. . . . Ils partirent; le christianisme fut entièrement aboli. . . . C'est grand dommage; mais voilà ce que c'est d'être INFALLIBLES. Relat. du banniss. p. 28.

§. XI.

II. Tolerantia ex principiis politicis, genuinis & spuris, adserta.

II. Qui ob rationes politicas diversa in eodem territorio sacra tolerari posse adserunt, ALII quidem hac in re ita versantur, ut religionis christianæ reverentiæ & conscientiarum libertati nihil ab hisce consiliis metuendum esse videatur. Soli de demonstrant, magistratibus nullo neque divino, neque humano jure imperium in conscientias competere; ipsorum auctoritate non posse definiri, quæ vera sit religio, quæ falsa, quæ à civibus, de æterna salute sollicitis, amplectenda, quæ repudianda; neque legibus neque pœnis civilibus cognitionem veritatis intellectui humano informari, & errores eximi posse; inter res civitatis & religionis magnum intercedere discrimen; rempublicam esse societatem, ad bona civilia conservanda promovendaque constitutam; in iis curandis terminari & circumscribi omne civilis potestatis imperium; cœtus quoscun-

cunque religiosos tolerari in republica posse, qui dogmata non foveant nec sacra peragant, humanæ societati, vel bonis moribus contraria; sub sapienti iustoque imperio diversitatem religionum, nisi aliunde accedant vitia personarum, religionis specie abutentium, nec majestati imperantium, nec civium prosperitati derogare; docere Belgium fœderatum, Angliam, Russiam, terras Brandenburgicas, & pleraque protestantium regna suis exemplis, pacatam, felicem, florentemque esse posse rempublicam, quæ dissentientes in religione eodem legum civilium obsequio contineat; bella, clades, seditiones, quibus multa hominum millia fuerint trucidata, maximæque regiones everfæ, orta non esse ex mutua tolerantia, sed ex detestabili eorum odio, qui dominari animis voluere; tolerantiam optimum esse artium liberalium, & excolendorum ingeniorum præsidium, plurimumque facere ad augendum civium numerum, ad amplificandam rem tam publicam, quam privatam; alio modo conservari non posse pacem in ecclesia, nisi quisque amice ferat alios, in rebus fidei à se dissentientes; salva hac pace religiosa, salvam quoque esse reipublicæ tranquillitatem &c. Vid. BOEHMER *de tolerant. relig. effectibus civil. C. II. §. 5*. BVDDEVS *de concord. relig. & stat. civ. C. I. II. III.* LIMBORCH *Theol. christ. L. VII. c. 21. 22.* THOMASIVS *Recht. Evang. Fürst. in Theol. Streit. p. 12. sqq.* PFAFF *K. R. p. 73. 127.* LOCKE *epist. de tolerantia p. 10 sqq. 73. sqq.* Voyez la Caroline, dont le sage Loke fut le législateur; tout père de famille, qui a sept personnes seulement dans sa maison, peut y établir une religion à son choix pourvu que ces sept personnes y concourent avec lui. Cette liberté n'a fait naître aucun desordre; scribit VOLTAIRE *traité sur la tolérance, Ch. IV.* ubi ad plures provocat gentes, & vastissima regna, in quibus tolerantia multorum bonorum alma mater existit. Addamus Augustissimæ Russorum Imperatricis *Instruction zur Verfertigung eines neuen Gesetzbuchs, Riga*

Riga 1768. ubi §. 493. In einem so grossen Reich, dessen Herrschaft über so viele Völker sich erstreckt, würde es für die Ruhe und Sicherheit der Unterthanen höchstschädl. seyn, wenn man die verschiedenen Religionsübungen verbieten oder nicht erlauben wollte. §. 494. Es ist auch kein anders Mittel, die verirrtten Schaafe wider zur rechten Heerde der Glaubigen zu bringen, als dergleichen fremde Religionen auf eine von unsrer rechtglaubigen Kirche und der Politik unverwerfliche Art zu dulden. §. 495. Die Verfolgung reizt die Gemüther der Menschen. Die Glaubensfreyheit hingegen erweicht die verbärtesten Herzen, beuget die Halsstarrigen, und erstket ihre der Ruhe des Reichs und der bürgerlichen Eintracht nachtheilige Zänkereyen. ALII rationes politicas iniquo in ipsam religionem christianam consilio urgent, de quibus infra dicendi locus erit. ALII denique præcepta quidem religionis christianæ de mutuo amore deprædicant, sed libertatem conscientia rationibus politicis nimium restringunt, ut iis quasi cuniculis denuo subruui, & tyrannis papalis postliminio reduci videatur. Specimen hujus systematis pseudopolitici dedit AVCTOR *Anonymus* libelli, titulum præferentis: *Principes politiques sur le rappel des protestans en France 1764.* Adserturus, revocationem protestantium in Galliam præcipi à religione, humanitate, & prudentia civili, (*ces trois Puissances déterminantes*) simul quoque confutare instituit alium quendam *Anonymum*, auctorem libri: *Accord de la religion & de l'humanité sur l'intolérance civile en matière de Religion*, quem sanguine, ut ait, scriptum sententias adeo crudeles fore pronunciat, ad quas humanitatis, nedum christianismi sensus penitus cohorrescat. Juratus hic tolerantia hostis suscepto prius lanienæ Parisiensis, aliorumque facinorum atrocissimorum patrocinio, adfirmare haud erubuit: sublato edito Nanetensi commoda Gallia civilia nequicquam fuisse imminuta; immo protestantibus omnibus ad internecionem delatis

tis Galliam viribus non magis exhaustum iri, quam corpus vegetum, quod vena incisa superfluam sanguinis copiam emittat. Ad hæc vero *Noster* exclamat: *Quelle saignée! que Dieu me préserve dans mes maladies de tomber entre les mains d'un medecin, qui ordonneroit, que l'on me fit une aussi copieuse, que celle, qu'on a faite à l'Etat en 1685 & que cet Ecrivain a la cruauté de justifier. Ou je ferois promptement mon testament, ou je ne tarderois pas à mourir ab intestato. Il en arriveroit autant à la France, si nos ministres suivoient les ordonnances ensanglantées de ce faux & moderne Esculape. Revenez, cher Fussieu, si connu sous le nom de medecin du précieux sang, sortez de votre tombeau, paraissez, & écrasez cet empirique. P. II. p. 12. seq.* Similis insanix monumentum exhibent: *Variétés d'un philosophe provincial par Ch. le jeune Paris, 1767. quæ inter alia continent fœdam tolerantix calumniam, inscriptam: Tolérant ou incredule; Item: Apologie de la revocation de l'édit de Nantes, de cujus auctore VOLTAIRE l. c. p. 28. dicit: cet abominable livre, qui semble fait par le fou de Verberies, est d'un homme sans mission. Car, quel pasteur écrirait ainsi? La fureur est poussée . . . jusqu'à justifier le St. Barthelemi.* *NOSTER* vero, quamvis dulcius canat, rationes tamen politicas ita subducit, ut istiusmodi consiliis conscientix libertati minime consultum arbitremur. Sententiam suam in limine statim ita expromit: *Le rappel des protestans fera rentrer dans le royaume des hommes, des talens, & des espèces numéraires, qui en sont sortis: il multipliera le nombre des sujets du roi, comme celui des cultivateurs, des artistes, des fabriquans, des banquiers, & des negocians: avec ces secours il procurera à l'état une augmentation des bestiaux, des richesses territoriales, & de commerce au dedans, & au dehors &c P. I. p. 21.* Tum prolixè enumerat insignes & copiosos fructus, quos ab instaurato inter Catholicos & Protestantes pacifico commercio sperare possit

respublica, Sæc. 16. 17. mutuis illorum diffidiis misere dilacerata, & notabili opum subditorumque parte diminuta, p. 23. sq. quam & jacturam annotavit VOLTAIRE l. c. ex quæstorum Galliæ relationibus. Adversarium præfractæ id negantem depexum dedit *Noster* P. II. p. 48. sqq. 57. sqq. Revocari tamen 1.) protestantes in Galliam non vult legibus, in edicto Nanetensi olim stabilitis, *parce qu'il ne faut, qu'une seule religion dominante, & un seul culte public dans un pays policé. Ce seroit ériger autel contre autel, & introduire un nouvel état dans l'état. Les rappeler sous ces conditions d'autant plus dangereuses, qu'elles pourroient rendre à l'erreur des forces, quelle a perdue; qu'elles seroient humiliantes pour la majesté royale, & inquiétantes pour la nation . . . Ce seroit peut être exposer notre religion, qui doit toujours conserver son unité, sa pureté &c. marques caractéristiques de sa divinité, à être subjuguée dans le tems nebuleux, & asservie au protestantisme &c.* p. 25. sq. Talia passim repetit. 2.) Ut vero redivit protestantium Galliæ fructuosus evadere possit, legibus eos coërceri vult; idque facile fieri posse autumat, postquam familiæ suæ capita amiserint. *Un parti, qui n'a plus ni grands, ni noblesse à sa tête, ne peut plus faire de mal dans un état, tel que la France . . . Quelles intrigues, quelles cabales pouvoient former des marchands & des paysans? Il faudroit laisser ces pauvres gens remplir le vuide des provinces; qu'ils fussent marchands, & toujours marchands, laboureurs & toujours laboureurs. Ils alimenteront notre luxe; ils travailleront, & nous jouirons. Cette opinion est conforme à celle de tous les Jurisconsultes; je dis plus: elle est conforme aux préceptes de J. C. & de l'église, & aux maximes de la plus sage, de la plus intelligente politique.* P. I. p. 144. P. II. p. 22. 58. 74. 86 sq. Proinde defensoribus cædis Hugonotarum enthusiasmum & prudentiæ politicæ ignorantiam exprobrat, p. 54. Neque tamen 3.) vult, principes æternæ subdi-

subditorum salutis curam suscipere; *les princes n' auront point de compétence dans l'autre vie. Le sort, que leurs sujets peuvent y attendre, tel qu'il soit, leur est fort indifférent.* p. 55. Protegant quidem ecclesiæ tranquillitatem, sed abstineant a mediis violentis, (*intolérance meurtrière*) p. 83. 124. maxime, quod 4.) rigor non extirpet, sed seruat, nutriet, & fecundet hæreses, quæ, si negligenterentur, contabescerent; p. 94. 122. Præstat, ad exemplum Græcorum, qui omnes promiscue cultus sacros admiserunt, in eos sævire, qui omnem tollunt religionem. Vigeat superstitio, quantumvis insana; dummodo frænum injiciat subditis, p. 111. Enimvero 5.) in primos schismatis alicujus auctores gladius eodem jure stringitur, quo in seditiosos & civitatis turbatores. *Ces premiers apôtres de fausse doctrine, ou de novations, destructeurs de la religion suivie dans l'état, sont souvent plus pernicioeux, que ceux, qui s'élèvent contre les loix purement civiles. D'abord ils violent également les loix civiles, qui ont principalement en vue la conservation de la religion: (hæc iis repugnant, quæ Auct. n. 3. dixerat;) ils les violent dans le point, qui merite le plus d'attention de la part du gouvernement. Le bonheur des citoyens sur la terre, le bon ordre dans la société ne doivent avoir pour principes, que ceux, qui peuvent en même tems conduire au salut éternel. Attaquer la religion d'un état, est l'ébranler dans ses premiers fondemens . . . Luther & Calvin eussent été très justement pendus. Il ne s'agissoit, que de savoir, si, dans les circonstances particulières, leur mort pouvoit être d'une grande utilité pour arrêter l'incendie &c.* p. 130. sq. Protestantes, si in Galliam haud fuissent recepti, de injuria sibi illata conqueri vix potuissent. Ex quo autem pars gentis Gallicanæ hæc sacra amplexa fuit, eorumque libertatem pactis cum Rege initis obtinuit: vexari vel exilio mulctari nullo jure potuerunt. P. II. p. 85. & cum hodie protestantes furore religioso, reipublicæ noxio, non amplius laborent, suprema

imperii sapientis auctoritate, nullis interstrepentibus remediis acrioribus, in officio contineri facillime poterunt *p. 139. P. II. p. 68. 131.* Attamen 6.) permittatur sectariis sola conscientia, sola sentiendi atque credendi libertas, sublato omni eorum cultu externo & publico, *p. 149 169. P. II. p. 84.* Et quum ambitio honorisque contentio incredibilem in hominum animos vim exerceat: excludantur illi ab omnibus honoribus, donec cum dominante religione, cui *per leges convenientiæ* ubique sua constare debet dignitas & eminentia, in gratiam redierint. *p. 140. sq. P. II. p. 81. sq.* Hæc fors Catholicorum & Quackerorum in Anglia, eadem Anabaptistarum in Belgio est, qui, utcunque tolerati, à dignitatibus tamen & officiis publicis se arceri bene sentiunt, *p. 141. sqq.* Tantum vero abest 7.) ut tolerantia diversarum religionum imperio civili noceat, ut ipsi potius in perturbatissimo rerum statu usui & fulcro esse possit; *comme cela est arrivé a Henri le grand, qui a été redevable de son sceptre & de sa couronne aux protestans françois, & à sa valeur, puisque les catholiques, sous prétexte de religion, vouloient couronner les Guises. p. 187.* Sufficere hæc possunt ad declarandum *Auctoris* consilium de revocandis in Galliam protestantibus, cujus emolumenta, non magis, quam necessarias cautelas & limites uberius exponit *P. II. p. 71. sqq.*

§. XII.

Nostra episcopi-
crisis.

Sunt omnino quædam in *Auctore* laudanda, quæ sensum humanitatis ac æquitatis spirant. Reformatos in Gallia ab omni seditionis crimine absolvit. *Il est constant, qu'ils n'ont pris les armes, que pour se défendre . . . On ne les inquiéta pas; ils restèrent tranquilles. Les Catholiques firent seuls tout le mal. P. I. p. 48. sqq.* Idem hoc argumentum evidentissimarum rationum adparatu pertractarunt: *Le patriote françois & impartial, ou, réponse à la lettre de Mr. l'Evêque d' Agen* con-

*contre la tolérance des Huguenots. Lausanne 1751. item: Le triomphe de l'innocence, ou, particularités peu connues, aussi honorables aux Reformés, qu'elles le sont peu à leurs adversaires; par Mr. de BEAUSOBRE, Berlin 1751. Porro Auctor acriter perstringit fastum pontificum & episcoporum, p. 107. inprimis vero cleri catholici ferociam in excrucian-
dis hæreticis, quem propterea cum *angelo exterminatore* com-
parat P. II. p. 22. sq. Detestatur Inquisitorum feralia institu-
ta, P. I. p. 125. Aperit pessimos intolerantiæ fontes, p. 128. Damnat immanem truculentiam, qua aliquando in
Sevennenses fuit sævitum p. 218. mentemque à tyrannide re-
ligiosa adeo alienam testatur, ut Christianum V. Daniæ Re-
gem, qui in alias religionis familias tam æquum, tamque mi-
tem se præbuerit, dignum deprædicet, in cujus gloriosum
exemplar omnes principes assidue intueantur; p. 120. sq.
Enimvero non putavit, se effugere posse suæ ecclesiæ notam,
si in omnibus suis de ingenua religionis nostræ disciplina ju-
diciis, & à prudentia & ab æquitate se non alienum esse præ
se ferre auderet. Merito querimur de virulentis ejus, quibus
B. LUTHERVM, tanquam angelum infernalem, proscindit
convitiis, p. 104. 127. plurimum vero de parum salubribus
& inhumanis ejus consiliis, quæ profecto non respondebunt
Reformatorum, exulum, desiderio, redeundi in patriam; si
quidem vera sunt, quæ Auctor de vehementiori hoc ipsorum
desiderio scripsit P. II. p. 122. Superfedebimus, ea comme-
morare, in quibus sibi minus constat; e. g. p. 136. 166. 214.
ubi affirmat, Regem Galliæ, revocando edictum Naneten-
se non quidem peccasse in foro conscientiæ interno, eo, quod
ad propagandam religionem catholicam, & gloriam Dei am-
plificandam omne suum contulerit studium: violasse tamen li-
bertatem & caritatem christianam exquisita legum suarum se-
veritate. Eandem vero & suis consiliis violat Auctor. Tole-
rantia enim dissentientium in religione, solis innixa prudentiæ*

civilis rationibus, neque legibus doctrinæ christianæ conformata, neque sensu amoris christiani animata, quin potius principum arbitrio relicta, tristissimorum abortuum fecunda, minus tuta, cum continuis vicissitudinibus, periculis, turbarum metu, malisque artibus, quas mutua inspirat diffidentia, conjuncta est. *Les princes, inquit Aucteur, sans condamner à mort les ennemis de l'église peuvent leur inspirer la crainte en les privant des charges publiques, des prérogatives & des agrémens de la société civile, en les exilant, en les bannissant, & chassant de leurs états, ou en les emprisonnant en cas d'obstination. Je regarde même ces trois dernières punitions comme les plus rigoureuses, qu'ils puissent infliger comme chrétiens; encore faut-il pour cela, que le motif de la religion entre moins dans les peines sévères, que celui de la tranquillité de leurs états; parce que ces rebelles à la voix de l'église & des pasteurs, devenus séditieux pourroient la troubler, en cherchant à se faire à la faveur d'un zèle feint ou fanatique des protecteurs & des partisans dans les grands & dans la populace. &c. p. 102. Provocat deinceps ad Syros & Babylonios, qui in Judæos, ab ipsis devictos, & libera cæteroquin sacrorum jura exercentes, non prius sævire cœperint, quam prophetæ superstitionem dominantem palam arguere adgressi fuissent. Ils regardoient cette conduite de leurs vaincus comme une rebellion, & suivoient dans les violences, qu'ils exercoient contre eux, les maximes de la politique &c. p. 145. Enimvero 1.) quid ista tolerantia, quacum tales sententiæ conciliari possunt, magis lubricum magisque insidiosum, & funestum cogitari potest? Itane conscientiæ libertati tunc satis cautum erit, si à suppliciorum, trëremium, perpetui carceris metu tantisper liberati dissentientes malis gravioribus, multoque acutioribus servantur doloribus? Sensu humanitatis, pietatis, & prudentiæ christianæ à regulis prudentiæ civilis remoto, imperans callidus, superstitiosus, turbulentus, vel alii ini-*

iniquiores sive magistratus sive clerus, pro suo arbitrio, in iis, in quos sævire gestiunt, prætextum seditionis vel invenire, vel efficere poterunt, imminensque tranquillitati publicæ periculum caussari, quod in Gallia subinde factum fuisse, nec *Auctor* diffitetur. Si Socrates impugnando turpissimam Græcorum superstitionem tanto se scelere politico obstrinxit, quod nonnisi morte philosophi expiari potuit, p. 111. /q. si. Romani ex principiis politicis jure optimo maximo christianos, novam in civitate religionem molientes, divexarunt, p. 114. quid non E. R. quæ tota legibus politicis regitur, atque continetur, in eos sibi licere putabit, qui injustum ipsius imperium detrectant. 2.) Docet experientia, religionem pontificiam, ubi vel ipsa tolerantia beneficio fruitur, nedum ubi dominans est, omnium aliarum sectarum prorsus impatientem esse; laceßere & turbare omnes. *La religion Romaine*, inquit LARREY, *devient intolérable par sa propre intolérance*. Pœna hæc naturalis ecclesiarum a veritate degenerantium est, ut fastu turgeant, ut virium spiritualium defectum carnalibus compensent, ut omnibus aliis diffidant, omnes metuant, serena non minus, quam nebulosa tempestate, ideoque illas vel prorsus eliminare, vel nervos tamen iis incidere cupiant. Minus ergo sufficiunt rationes politicæ ad securitatem & tranquillitatem protestantibus inter eos præstandam, qui hoc sibi arrogantius tribuunt, ut alios omnes fixos ab ipsis cancellos egredi nolint. Quam dolose ipsi Catholici religionis prætextu abusi fuerint ad turbas in regno excitandas, prolixè narratur p. 31 — 47. ubi inter alia: *ces illustres séditeux se couvroient avec art du masque d'une oppression prochaine & assurée de la religion catholique par les protestans &c.* & alias quoque ex historiarum monumentis abunde probatur: maximas rerum conversiones non fuisse ortas a religionum toleratarum diversitate, sed vel a mutuo illarum odio, vel a nævis imperii ac prudentiæ civilis; p. 182. 198. 211. 213. Accedit,

3.) quod rationes politicæ tam sint mutabiles, atque cum Regum prudentia, vel, ut *Auctor* loquitur, *convenientia*, temporumque & locorum variabili conditione tam cohereant, ut mirum non sit, jura sacrorum, illis solis superstructa, quotidianis interpellari vicissitudinibus; quod & olim protestantes in Gallia gravissimo suo incommodo experti fuerunt. Immo tolerantia ex hisce fontibus promanans definit in fraudes & dolos, qui ipsi religionis medullæ insidiantur, ut tandem accidia sensim sensimque animis subrepente prorsus corrumpatur. Hunc consiliorum suorum scopum esse, non dissimulat *Auctor* p. 139. *sq.* *Les descendants des sectaires, à mesure, qu'ils s'éloignent, perdent de l'enthousiasme de leurs premiers auteurs: ils ne tiennent plus à leur religion, que par habitude, souvent par un simple sentiment d'honneur. On s'occupe plus de son bien-être, que des intérêts de la secte en général. . . Catholiques & protestans s'ajustent ensemble pour les profits & les avantages, qui naissent du commerce & de la société &c.* Sic etiam sperat p. 174. *sq.* subditos suis negotiis civilibus intentos parum sollicitos fore de rebus theologicis. Varia deinceps subjungit artificia vel ad convertendos, *P. II. p. 93. sqq.* vel ad excrucandos protestantes, p. 132. *sqq.* 149. *sqq.* comparata, quibus & bonam fidem, qua inter bonos agier oportet, & amorem Christianum, quem toties crepat *Auctor*, turpiter violatum iri, omnino existimamus. Quamvis

4.) cœtus tolerati jus sacrorum sollemniū & publicorum, nullis limitibus circumscriptum, postulare haud possint, nisi pactorum fide id fuerit stabilitum, vel major populi pars pro sua conscientiae libertate ad unum eorum transierit; primitiva enim ecclesia absque cultu publico & sollemni abundavit gratia Dei & donis Spiritus S. *Act. IV. 31. sqq. V. 14. 42. VI. 7. 1 Cor. I, 4. sqq.* iniqua tamen, in ipsam christianismi indolem injuria, & nimis politica fuerit tolerantia, iis legibus adstricta, quas *Auctor* passim, inprimis *P. II. p. 99.* pro-

prolixè exponit. Scilicet vult protestantibus, in Galliam re-
ducibus, omni cultu externo, omni consortio sacro, ipsoque
ministerio verbi interdici; quod quam alienum sit tum ab ipsa
religionis indole, quæ ab hominibus sine externa societate,
institutione, consuetudine infirmiorum & provectorum, exer-
ceri nequit, tum inprimis à disciplina christiana, *Act. I. II.*
IV. V. VI. X. XV. 1 Cor. XII. 4. sqq. Rom. XII. 4. sqq.
Eph. IV. 11. sqq. Ebr. X. 24. sqq. facile ab intelligentibus
perspicitur. 5.) Quid in causa religionis efficiant rationes
prudentiæ civilis, exemplo Francisci I. Regis docuit VOL-
TAIRE: *Il paye les Lutheriens en Saxe par politique; il les*
brule par politique à Paris. Dictionn. port. p. 341. Non
commemorabimus reliquas *Auctoris* invenustas opiniones,
sententiarumque seria ludibria, quibus ostendit, data à se con-
silia politica non eo facere, ut protestantibus de conscientia
libertate cautum sit, sed ut iidem conscientia & fidei sensum
paulatim amittant, & vel sexcentis fatigati incommodis, vel
commoditatibus hujus vitæ inescati, cum reliquis Gallia incolis,
quos *mille religiones, & nullam tamen habere*, dicit, in
unam societatem, an profanam? an supersticiosam? coale-
scant. Anglia dudum experta fuit, quorsum deflectere soleat
tolerantia, spuris rationibus politicis subnixa. Regnantibus
Carolo II. & Jac. II. sub illius umbra dominatus papalis vires
labefactatas redintegrare voluit, BURNET *Hist. sui temp. T. I.*
p. 218. sq. 748. sqq. 768. 813. HUME *Hist. de la maison*
de Stuart. T. III. p. 400. tempore autem Wilh. II. impietas
Deistarum, & Socinianorum contagio longe lateque diffusa fuit.
BECCARIA, qui ipsis sceleratis adeo mitem se præbuit, adul-
terinis prudentiæ civilis rationibus permotus, tanto immitiorem
& vere insipientem de vi animis in rebus religionis inferenda
sententiam tulit. *Je m'écarterois, inquit, de mon sujet, si je*
voulois prouver la nécessité d'une entière uniformité d'opinions
dans un état politique . . . si je voulois montrer, que,
I
quel-

quelque odieux que semble l'empire de la force sur les esprits, dont il n'obtient d'autre tribut, que la dissimulation, & ensuite l'avilissement; quelque contraire, qu'il paroisse à l'amour de nos frères, prescrit par la raison, & par l'autorité, que nous respectons le plus; il est cependant nécessaire & indispensable &c. *iv. des délits & des peines, §. XXXVII.* Sapientius ominatur Cel. HAVSEN l. c. p. 19. Unsere Nachkommen werden weder mit Stolz, noch auch mit Verachtung, weder mit verborgenem Hasse, noch auch mit öffentlicher Rache die Schicksale ihrer Brüder in den bürgerlichen Gesellschaften betrachten, die zwar der menschliche Verstand in den Wahrheiten und Gebräuchen getrennt, die Liebe aber und die Sanftmuth zur Erlangung einer allgemeinen Glückseligkeit in beständigen Banden der Einigkeit erhalten soll. Scite etiam & ingeniose contra eos, qui principi jus tribuunt, exigendi in suis terris unitatem fidei & cultus religiosi disputat BELISAIRE Ch. XV. Salus & tranquillitas publica suprema prudentiæ civilis lex est, quacum tyrannis in conscientias conciliari nullo pacto potest.

§. XIII.

III. Tolerantia ex principiiis Deisticis adserta.

III. Subsistamus jam quidem, ne Dissertationis limites nimium migremus, in *tolerantia ex principiiis Deismi crassioris & subtilioris* deducta. Argumenta hujus sententiæ larga copia exhibent: *Dictionnaire philos. port. voce: tolérance.* VOLTAIRE *iv. sur la tolérance MDCCCLXIII.* J. J. ROUSSEAU *contract. social, MDCCCLXII.* ubi Ch. 8. inscribitur: *de la religion civile; & MARMONTEL in: Belisaire Ch. XV.* Statuunt illi 1.) omnem in religione dissensum esse imbecillitatem mentis, errorem, & stultitiam. *Nous sommes tous pétris de faiblesse, & d'erreurs; pardonnons nous reciproquement nos sottises; c'est la première loi de la nature.* 2.) *Ægyptios, Græcos, barbaras gentes plerasque omnes in ferendis alienis*

alienis Deorum cultibus laudabilem demonstrasse æquitatem. *Ils regardoient leurs différentes religions comme des nœuds, qui les unissaient tous ensemble; c'était une association du genre humain. Il y avoit une espèce du droit d'hospitalité entre les Dieux, comme entre les hommes. Ita VOLTAIRE Ch. VII.* qui, quam suspectam, omnique veritatis & pietatis studio inimicam tolerantiam in humano genere introductam velit, sequentibus declarat: *de tous les anciens peuples aucun n'a gêné la liberté de penser. Tous avoient une religion; ils reconnoissaient tous un Dieu suprême; mais ils lui associaient une quantité prodigieuse de divinités inférieures; ils n'avoient, qu'un culte; mais ils permettaient une foule de systèmes particuliers &c.* 3) Veteres Romanos neminem religionis causa ferali odio fuisse persecutos. Ciceronem de omnibus dubitasse, & de inferno pronunciasse: *non est anus tam excors, quæ credat.* Lucretium omnia negasse. Plinium in fronte statim libri atheismum profiteri. Senatam populumque Romanum magnum illud tenuisse principium: *Deorum offensa diis curæ.* Teste ipsomet Spiritu S. *Act. XXI—XXVIII.* Judæis, quo nomine & Christianos complexi, per totum imperium Romanum libero sacrorum jure aliisque beneficiis frui licuisse, nec nisi in tumultuantes severius animadversum: Martyres christianos vel figmenta esse Legendarum, vel homines fuisse fanaticos, turbulentos, qui sua vel imprudentia, vel importunitate, vel pertinacia effecerint, ut seditionis, irreverentiæ in magistratus, & religionem dominantem, aliorumque criminum civilium adculati à judicibus, subinde injustis, & de rebus christianorum male informatis, ob rationes status, passim ad supplicia raperentur, sæpius etiam à seditiosa plebe trucidarentur. Bella religiosa idolorum cultoribus plane ignota fuisse. Rationem hanc reddit ROUSSEAU p. 187. *chaque état ayant son culte propre aussi bien, que son gouvernement, ne distinguoit point ses Dieux de ses loix.*

loix. La guerre politique étoit aussi theologique. Les départemens des Dieux étoient fixés par les bornes des nations. Le Dieu d'un peuple n'avoit aucun droit sur les autres peuples. Les Dieux des payens n'étoient point des Dieux jaloux &c.

4) Crudelem alioquin populum Judaicum omni tamen tempore tolerantiam exercuisse; quod, dum adserit VOLTAIRE, virus suum in notabilem historiæ sacræ partem evomit; sanctissimas Dei leges ac instituta inter se committit, & dubiis, dudum explosis, ludibrio exponit. Nescit conciliare effata prophetarum Jer. VII, 22. Amos V, 26. & Stephani Act. VII, 42. unde colligit, Deos alienos à Mose in deserto fuisse toleratos, Deut. XII, 8. Quam tolerans Josua fuerit, intelligi posse, ait, ex optione illa Jos. XIV, 15. populo data. Putat quoque, cultus idololatricos in hac ipsa gente propagatos fuisse ad tempora usque Salomonis & successorum; neque facta Eliæ atque Elisæi heroica ad communem imitationem fuisse proposita. Historiam Michæ & Levitæ Jud. XVII. XVIII. irrefragabile esse argumentum summæ tolerantia, & plenissimæ libertatis in rebus religionis, inter Judæos isto ævo vigentis. Post mortem Gedeonis Ebræos adorasse Baalberith per 20. annos, abdicato cultu Jehovæ, *sans qu'aucun chef, aucun juge, aucun prêtre crie vengeance. Leur crime étoit grand, je l'avoue; mais si cette idolatrie même fut tolérée: combien les différences dans le vrai culte ont-elles dû l'être?* Naamani, ipso Elisæo propheta adnuente, liberum fuisse, Regem suum, in fano adorantem, constanter sequi. Per Malachiam non modo declarasse Deum: *in omnibus gentibus puras sibi fieri oblationes*, sed & in populo suo fundamentales errores, quibus integræ sectæ dissidebant, & gravissimarum veritatum, qualis animorum immortalitas est, ignorantiam patienter tulisse; tulisse & illud, quod EZECHIEL, vir quippe Θεόπνευστος, C. XVIII, 20. Mosi Exod. XX, 5. contradixerit, & C. XX, 25. leges à Mose datas *præcepta non bona*

bona nuncupaverit. Biblia nostra, quæ tot pugnancia dicta & facta uno comprehendant volumine. tolerantia universalis illustre dicit esse documentum. 5) Christi quidem, ait, in historia evangelica pauca exstare oracula, quæ ingenium sævum (*l'esprit persécuteur*) in propugnanda vel propaganda religione inspirare posse videantur; veluti *Matth. XXII. 11. sqq. XVIII. 17. Marc. XI. 12. sqq. Luc. XIV. 23. & 26. Jo. II. 15. sqq.* Ea tamen ab insano hoc abusu ita vindicat, ut ingenium ipsius in re maxime seria jocosum, profanum, omnisque gustus verbi divini expertus, ubique transpareat. Nec meliori deinceps consilio laudat Optimum Servatorem, quod amorem in alios, quod lenitatem, patientiam, indulgentiam, verbis & factis toties inculcaverit; quod *Jo. II. 3. sqq.* convivarum nuptialium, uberiores vini copiam ficientium, innocenti gaudio tam amice, tantoque miraculo, velificatus fuerit; quod in vita & morte sese alterum quasi Socratem præstiterit. Subtilius & in verbum Dei reverentius disputat MARMONTEL; qui tolerantia universalis fundamenta repetit: α) ex natura Dei, qui totus *amor* est; cui satis inique homines superbi, implacabiles, tyranni, sua adfingunt vitia; cujus amabiles potius virtutes, in quosvis promiscue beneficas, imitari tenentur, qui vera imbuti sunt religione; qui imbecilles mortales, quales ipse produxit, ex bonitate & sinceritate mentis suæ æstimat, & errori, bona fide admissio, facile ignoscit; cujus justitia benignitate non tantum conditur, sed & plane continetur; qui divino animorum concilio, quo cælesti ipsius solium cingitur, Titos quoque, Trajanos, Antoninos, & quotquot unquam in qualibet gente bene honesteque vixerunt, adsociare haud dedignatur. *Si c'est une illusion, laissez la moi: elle me fait du bien; & Dieu n'en est point offensé: car je l'en aime d'avantage. Je ne puis me résoudre à croire, qu'entre mon ame & celle d'Aristide, de Marc-Aurele, & de Caton, il y ait un éternel abîme; & si*

je le croïois, je sens, que j'en aimerois moins l'Etre excellent, qui nous a faits. β) Ex amico revelationis & conscientia con-
sensu, quæ utraque vox Dei est, ex cœlo & in fundo animi
nos instituentis, suumque cultum nobis præscribentis. Qui
conscientiam ducem sequitur à veritate non deflectit. Qui
isto me lumine privat, multo crudelius mecum agit, quam
qui oculos eruit. γ) Ex natura religionis, quæ tum demum
vera est, quando Deum propitium & beneficum deprædicat,
eidemque nos conformes reddit. *Mais si la violence & la
cruauté lui mettent la flamme & le fer à la main; si les prin-
ces, qui la professent, faisant de ce monde un enfer, tour-
mentent au nom d'un Dieu de paix ceux, qu'ils devroient
aimer & plaindre: on croira de deux choses l'une, ou que
leur religion est barbare, comme eux, ou, qu'ils ne sont pas
dignes d'elle.* δ) Ex sublimitate mysteriorum fidei, quæ re-
velari divinitus debuerunt, quia cum doctrinis, quibus vita
moresque hominum formantur, interno omnium sensui obviis,
necessario non cohærent. *Dieu les a détachées de la chaine de
nos devoirs, afin que, sans révélation, il y eût par tout
d'honnêtes gens.* Quodsi divina providentia à veritatibus istis
sublimioribus noluit pendere ordinem societatis, conditionem
hominum, constitutionem imperiorum, bonos vel malos suc-
cessus rerum hujus vitæ: principum est, suis institutis illam
ducem sequi. *Ab! qu'ils soient les ministres de la bonté du
Ciel; & qu'ils laissent aux démons l'inferral emploi de mini-
stres de ses vengeances!* Veritas triumphabit suis, non princi-
pum, armis. Jus gladii, quod ipsi tribuis, error, toties sub
veritatis larva incedens, sibi protinus vindicabit. Anastasius
excruciabit eos, quos Justinianus fovet & protegit. Deus non
opus habet hominum auxilio, ad causam suam tuendam.
Principum edicta non faciunt, ut sol oriatur, & stellæ ful-
geant. Propria sua luce radiat veritas. *On n'éclaire pas
les esprits avec la flamme des buchers.* Quod veritas nolit im-
pe-

perantes habere arbitros, vel ex eo intelligas, quod & ipsi erroribus obnoxii. In immensis errorum spatiis veritas ad instar puncti est. Unusquisque hoc sibi punctum attigisse videtur. Ut quis aliis id persuadeat, argumentis opus est, non ferro vel igne. *Le seul point, sur lequel tous les partis s'accordent, c'est, qu'aucun d'eux ne comprend rien à ce, qu'ils osent décider; & vous voulez me faire un crime, de douter de ce, qu'ils décident? Laissez descendre la foi du ciel, elle fera des prosélites; mais avec des edits, on ne fera jamais, que des rebelles, & des fripons.* e) ex continuo turbarum & mutuarum vexationum periculo, quod proscripta tolerantia civitatibus imminet. Sola sentiendi libertas, omnibus concessa, veram producit animorum unionem, quæ tranquillitatis publicæ alma mater est; dummodo princeps caveat, ne ullam sectarum toleratarum à reliquis rivalibus singulari distinguat jurium vel commodorum præcellentia. Hæc deinceps argumenta magis adhuc, & methodo quidem satyrica, acuuntur in libello: *Les XXXVII. vérités opposees aux XXXVII. impiétés de Belisaire par un Bachelier ubiquiste &c.* item in: *Anecdote sur Belisaire*; nec non in: *Honnêteté théologique*; tum vero, postquam MARMONTEL naturalismi & Deismi fuerat adcusatus, prolixius vindicantur libello, qui titulum præfert: *Réponse de Mr. Marmontel à une lettre de Mr. Riballier, Syndic de la faculté de théologie à Paris.* Denique ROUSSEAU *Contrat Social* p. 188. sqq. dissimulare nec voluit nec potuit, quam iniquo in christianam religionem consilio ipsemet patrocinium tolerantia diverforum sacrorum in eadem societate civili suscepit. Primo quidem Christum accusat, quod doctrina sua de regno spirituali inter homines instaurando semina perpetuæ discordiæ inter imperium & sacerdotium sparserit. Deinde discrimen statuit inter religionem hominis, civis, & sacerdotis. Prima solo continetur cultu Dei interno, & officiis lege morali æterna præceptis; est

est pura & simplex religio evangelii, verus Theismus, ipsum jus divinum naturale. *Secunda* jure divino positivo ad certam regionem adstricta eidem quoque suos Deos, suos patronos tutelares præfecit; habet sua dogmata, ritus, cultum externum legibus definitum; & quotquot extra illius limites versantur, infidelibus accensentur. *Tertia* homines subjicit duobus legislatoribus & capitibus; ideoque officia postulat, secum eousque pugnancia, ut nemo simul possit esse religiosus & bonus civis. Hic christianismus romanus est. Unaquæque harum religionum suis laborat nævis. Tertia evidenter mala, omnique vinculo sociali infesta. Secunda, licet theocratia quædam species, errori tamen & mendacio superstructa, animis tyrannidem religiosam & intolerantiam inspirat. Prima quidem sancta, vera, & sublimis est, sed civitatibus nociva potius quam proficua; immo, si ad summam perveniret perfectionem, semet ipsam destrueret. *Loin d'attacher les cœurs des citoyens à l'Etat, elle les en détache, comme de toutes choses de la terre. . . . Une société des vrais chrétiens ne seroit plus une société des hommes. . . . Je me trompe en disant une religion chrétienne. Chacun de ces deux mots exclut l'autre. Le christianisme ne prêche que servitude & dépendance. Son esprit est trop favorable à la tyrannie, pour qu'elle n'en profite pas toujours. Le vrais chrétiens sont faits pour être esclaves &c.* His præmissis suam de tolerantia sententiam effert p. 199. sqq. Cives imperanti de iis tantum opinionibus & dogmatibus rationem reddere tenentur, quæ societatem adficiunt, quæ ad mores & officia, aliis præstanda, pertinent. Interest reip. quemlibet civem eam fovere religionem, quæ ipsi amorem suorum officiorum inspirat. Sortis illorum in altera vita parum curiosus est imperans, dummodo in hac sint boni cives. Itaque articulos fidei merè civilis definit, tanquam dogmata socialitatis potius, quam religionis. Neminem quidem obligare potest,
ad

ad fidem hanc amplectendam: sed jure tamen territorio excluditur, qui eam repudiat, non ut impius, sed ut à societatis & legum justitiæ amore alienus. Qui publice hæc dogmata adoptat, aut moribus suis fidem hanc ejurasse se comprobatur, crimen committit, morte expiandum. *Il a menti devant les loix.* Dogmata autem religionis civilis debent esse simplicia, pauca, cum præcisione enunciata; qualia sunt, & quidem positiva: de existentia Dei potentis, intelligentis, omniscii, benefici; de vita futura; de speranda justorum felicitate, & metuendis facinorosorum pœnis; de sanctitate patrum & legum; negativa autem unico illo de intolerantia proscribenda continentur. Qui intolerantiam civilem à theologia distinguunt, falluntur. Neutra ab altera divelli potest. Fieri non potest, ut cum iis, quos damnatos censemus, pacem colamus. Amor illorum cum odio Dei, istos punientis, foret conjunctus. Aut excrucianti, aut in nostras partes pertrahendi. Intolerantia theologica, ubicunque admittitur, effectibus civilibus destitui nequit; *dès lors les prêtres sont les vrais maîtres; les rois ne sont que leurs officiers.* Ex quo nulla amplius existit religio nationalis exclusiva, omnes tolerandi sunt, qui alios tolerant, nec quicquam, quod officio civis adversum sit, docent. *Mais, quiconque ose dire, hors de l'église point de salut, doit être chassé de l'Etat; à moins que l'Etat ne soit l'Eglise, & que le prince ne soit pontife. Un tel dogme n'est bon que dans un Gouvernement theocratique; dans tout autre il est pernicieux. La raison, sur laquelle on dit, qu'Henri IV. embrassa la religion romaine, la devoit faire quitter à tout bonnête homme, & surtout à tout prince, qui sauroit raisonner.*

§. XIV.

Dubium non est, quin Viri, quorum honori nihil derogatum volumus, causam ipsam, quæ agitur, minus distincte tractaverint, &, quousque bona est, male defenderint. Si id tantum probare instituissent, quod nec Dei-

Nostri epi-
crisis.

Quæ communi sapientis tolerantia beneficio excludendi sint; facile ipsis ignosci posset; quamvis illud ipsum ob gravissimas rationes non adeo expeditum esse videatur. Neque distitebimur, *Cel. VOLTAIRE* suo de tolerantia tractatu bene meruisse de protestantibus in Gallia, iisque multorum, immitius de illorum sacris sentientium, gratiam conciliasse. Enimvero quod hoc institutum cedere voluerit in contemptum verbi div. religionis revelatæ, disciplinæ christianæ, sanctissimarum veritatum, ipsius Servatoris Optimi Maximi, qui tam patienter tantos obtrectatores in suo territorio tolerat, quos tamen ad instar vermiculorum planta pedis sui contere quovis momento posset, id profecto funestissimis in orbe christiano phænomenis adnumerari merito debet. Sed salva res est. Quæ recte & sobrie dicta fuerunt pro tolerantia, facile secernuntur à falsis & impiis, quibus dehonestantur, declamationibus. Observamus ad 1.) Imbecillitas quidem mentis humanæ prima omnis circa veritates dissensus origo est, eosque, qui nihil humani à se alienum esse sentiunt, merito monet, ut suas aliis opiniones obtrudere, vel conscientias illorum molestiam creare, nefas ducant. Dissentire vero in rebus gravissimis viros quoque sapientes, nemo ignoraverit, nisi qui in orbe philosophico & politico plane hospes est. Forsan tamen solus in religione dissensus stultitia, saltem apud eos, est, qui ipsam religionem inter fabulas referunt. Tales vero desipere, Spiritus veritatis dudum pronunciavit, *Psf. XIV* 1. & dies docebit. Ad 2. & 3.) Quod hic supponitur, explorata veritas non est. Gentiles quoque religionis causa in se mutuis sævisse odiis ex Juvenali probat *PFAFF K. R. p. 56.* Idem exemplis illustrat *Everb. OTTO, Orat. de jure Imp. . . . circa sacra.* De Aegyptiis id testantur *PHILO in Flaccum p. 969.* *SPENCER de LL. Hebr. ritualibus L. II. C. 4. sect. 1. n. 5.* Neque Græcis bella, quibus religio obtendebatur, ignota fuerunt. *Vid. GROTIUS de J. B. & P. L. II. C. 20. §. 51.* Apud veteres Romanos in concione senatusconsultum recitatum fuit, ne quis in publico sacrove loco, novo
 aut

aut externo ritu sacrificaret; teste LIV. XXV. I. Laudat Julianum Imp. LIBANIUS sollemni oratione, quod *templis contemptim habitis ingemuerit, quousque istud solum in potestate haberet; arma vero etiam, ubi tempus appeteret, pro illis arripuerit.* Nihil vero affectatius dici poterat, quam quod à Romanis Christiani ob crimina potius civilia, jure, an per calumniam? ipsis imputata, quam ob religionem ad supplicia fuerint rapti. Vel sola Plinii ad Trajanum epistola contrarium docet. Quid enim sibi volunt verba: *in iis, qui ad me tanquam christiani deferrebantur, hunc sum sequutus modum. Interrogavi ipsos, an essent christiani? confitentes iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus; perseverantes duci jussi . . . Nihil aliud inveni, quam superstitionem pravam & immodicam &c.* Ipsemet VOLTAIRE C. VIII. laudat sanctam & tranquillam christianorum vitam. Cur sacrorum christianorum ministri inprimis male habiti? cur sub Decio imperatore publicis edictis christiani per plerasque provincias romani imperii ad supplicia conquisiti? cur ea vitaturi ad sacrificia redierunt, & imperatorum imaginibus thure & vino supplicarunt? si in atrocibus illis vexationibus religionis nulla fuit habita ratio. Illud non negabimus, Deum per temporum intervalla hostibus ecclesiæ frænum injecisse, veris sui cultoribus pacem reddidisse, & favorem quoque sive magistratuum, sive populi, in quo vivebant, conciliasse; tum vero etiam subinde variorum criminum prætextu acui consuevisse odium religionis christianæ, quæ ad illa sollicitare dicebatur; quod artificium recentiore non minus ætate in Gallia, Belgio, Germania, Hungaria &c. ad palliandam tyrannidem religiosam fuit sagacissime adhibitum. Quid vero? si illa omnia concedamus; si idolorum cultores interno quodam conscientiæ sensu de vanitate suæ superstitionis moniti, in admittendis quibuscunque illius formis faciles se minusque curiosos præbuerunt; si passim quoque æquitatis suæ in dissentientes laudabilia dederunt specimina; id quidem in dedecus religionis christianæ, quæ ista amo-

ris & tolerantiae officia ex fontibus longe diviniorebus derivat, & sapientissime moderatur, nequaquam cedit; sed argumento potius est, quod optima quæque res, nobilissimis viribus instructa, quod efficacissimum salutis remedium, malignitatis humanæ veneno infectum, in dirissimam pestem convertatur. Tristes hosce effectus, à degenerante fide christiana metuendos, Christus & Apostoli prædixerunt. *Ad 4.)* Utinam in gravissimo hoc argumento serio, & solide, & distincte, versaretur ingeniosus scriptor! Laudat gentem Judaicam, cujus alioquin barbaram & inconditam ingenii indolem acriter perstringit. Laudat ejus mores tolerantes, ut vituperare possit ejus leges severas. Ita enim sub finem *C. XIII. presque tous les peuples se sont gouvernés par des contradictions. Heureuse celle, qui amène des mœurs douces, quand on a des loix de sang!* Non quæritur, qualem tolerantiam exercuerint Judæi degeneres, sed qualem ex legis div. præcepto exercere debuissent. Fac, eos in suo per desertum itinere, in ipsa deinceps Palæstina, idolorum cultoribus nimium indulgisse, & tandem cum plerisque regibus suis à vera religione defecisse: profecto hi pessimi mores, quos ipse Deus tulisse dicitur, *Act. XIII. 18.* ita tamen, ut subinde extantissima dederit judiciorum suorum documenta, *1 Cor. X. 5. sqq. Ebr. III. 8. sqq.* in præsentī causa nihil omnino decidunt. Legis mosaicæ, historiae sacrae, & verbi prophetici plane ignarum esse oportet, qui nesciat, quam gravibus interdictis atque pœnis Deus idolatriam ex populo suo proscribendam statuerit, tantum abest, ut tolerantiae, quæ disputatur, ullum invenias vestigium. Nulla igitur inter Mosen & prophetas pugna est. Ille describit leges Dei: hi notant improbitatem & superstitionem populi. Dari autem vitia, quibus civitas impar est, quæ summo rigore eliminari non possunt, exemplo etiam reipublicæ Judaicæ intelligitur. *Conf. Matth. XIX. 8.* Hæc vero tolerantia impunitatis cum tolerantia religionum non debebat confundi; quod *C. XII. XIII.* identidem factum. Deus quidem in vastissimo suo

suo territorio omnis generis religiones, ipsumque regnum tenebrarum tolerat. Absit tamen, ut omnes probet, ut omnes promiscue iisdem frui juribus & beneficiis velit; quin potius in destruendo malo constanter sapientissimo progreditur ordine. Neque vero hæc Dei tolerantia magistratui jus adimit, facinorosos civitate excludendi; nec immitius scripsit Paulus: *ἐξαργεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν*, 1 Cor. V. 13. Reliqua, quæ dicuntur, inprimis de oraculis Scripturæ se mutuo jugulantibus; de sacro Codice, hujusmodi contradictionum systemate &c. vel *ἀπροσδιόγιστα* sunt; vel in impium ingenii lusum desinunt; vel perfunctoriam interpretandi rationem demonstrant; vel ipsam quoque tolerantiam, cujus patrocinium susceptum est, risui exponunt; saltim nec Josuæ oratio, qua cultum Dei, lubenti animo præstandum, provocavit; nec Malachiæ vaticinium, de vera religione, per totum orbem propaganda, illi favent tolerantia, quæ Deistarum profanis finibus respondeat. *Ad 5.)* Omnis Christi doctrina, & cum aliis, etiam hostibus, hypocritis, errantibus, infirmis, superstitiosis, profanis & impiis agendi & vivendi ratio, exhibuit, quod nec petulantissimus Deista negare ausit, perfectissimum amoris, moderationis, & patientiæ exemplar, quocum Socrates nonnisi à poetis comparari potest, quibus omnia fingendi semper fuit æqua potestas. Tulit Optimus Servator omnis generis homines, ita tamen, ut veritati, ut bono ordini, ut disciplinæ, ut juribus magistratuum & societatum nihil voluerit derogatum. Nemini conscientia violentas iniecit manus. Nullas religionis causa turbas excitavit. Errorum fontes & momenta & effectus detexit. Errantes monuit, instituit, objurgavit, in viam reduxit, nulla vi adhibita, nullo magistratus auxilio implorato. Ad frugem redire recusantibus tenerrimo adfectu, sanctaque gravitate, divina denunciavit judicia. Hac Christus inter homines tolerantia conspicuus versabatur; quam sapiens interpret facile conciliaverit cum iis oraculis, quibus *spiritui persecutionis* nutri-

mentum præbuisse videtur. Neque actio illius symbolica, si-
 cui fatalis, tam impium meruit ludibrium, quum destinata
 fuerit ad demonstrandam certitudinem vaticiniorum de interitu
 reipublicæ Judaicæ, & divinam Christi in illorum executione
 auctoritatem. Sed docent hujusmodi argumentis Deistæ, eam
 se moliri *tolerantiam*, quæ cum contemptu verbi divini, cum
 exitio religionis & civitatis christianæ sit conjuncta; quæ
 omnibus hominum de cultu Dei placitis æquale statuatur præ-
 tium, dummodo cum ipsis exiles quædam virtutes philosophi-
 cæ & civiles consistere queant. Num quis vero atrocior &
 intolerantior est Deistis, qui non quidem ferro & igne, sed
 subtilioribus armis sanctissimam religionem, & societatem, in
 qua innumera inde ab initiis hujus universi extant divinæ sa-
 pientiæ monumenta, oppugnare haud verentur? An ad eun-
 dem plane scopum collineaverit *Cel. MARMONTEL*, anceps
 videtur disceptatio esse. Constat, quanto, ipsorum quoque
 regum & principum, adplausu illius *Belisaire* fuerit ex-
 ceptus, & in omnes fere linguas Europæ translatus. Cum
 Deismo nihil sibi commune esse, serio protestatur in: *Ré-
 ponse à une lettre de Mr. Riballier, p. 176. mon intention avoit
 été de faire de Belisaire un chrétien doux & charitable, & de l'op-
 poser à un chrétien fanatique &c. & p. 186. pourriez-vous faire
 signer à un Deiste, quelque mitigé, qu'il fût, la profession de foi de
 Belisaire p. 240. Conf. Lettre de M. Marmontel à Mr. Ribal-
 lier &c.* Forfan tamen nihil iniqui habet illud *Anonymi* judicium,
 in: *Réponse à l'apologie de M. Marmontel p. 294. sq. On a re-
 proché à Belisaire d'être Deiste, parce qu'il portoit la livrée de
 M. de Voltaire, & de J. J. Rousseau. M. Marmontel dans sa
 justification adressée à M. le Syndic de la faculté de Theol. de Paris,
 ne touche pas même à cette humiliante conformité; cela méritoit ce-
 pendant bien un petit mot d'apologie. Il se contente d'expliquer le
 mieux qu'il est possible certains endroits du XV. Ch. & il proteste,
 qu'il a toujours été attaché à la religion de J. C. Assurément je le
 crois: l'esprit se persuade aisément ce, que le cœur desire; & la
 présomption est toujours pour un Ecrivain célèbre, qui fait sa pro-
 fession de foi. Donnons à sa personne ce, que nous sommes forcés
 de refuser à son livre; & croyons, qu'il a pu écrire en Deiste,
 sans cesser de penser en chrétien: c'est tout ce, qu'exige de nous le*
 re-

respect d^u à ses talens, & à la compagnie illustre, dont il est membre L'auteur soutient, que le Belisaire est chrétien, parce que ses sentimens ne sont pas ceux, qui sont énoncés dans le Christianisme dévoilé, le Despotisme oriental, & l'Examen critique des Apologistes de la Religion chrétienne. Il ne s'agit pas de cela; & il est visible, qu'on cherche à donner le change, si l'on avoit la simplicité de le prendre. Sed dispiciamus de re ipsa; & quidem ad α.) De amore Dei minus solide, minusque honorifice sentiunt, qui illius magnitudinem & ambitum ex sensu carnis suæ æstimant. Hujus enim interest, eas tantum in Deo exosculari perfectiones, à quibus nihil metuit; sanctitatem vero & justitiam ejus, quæ improbis merito terrorem incutit, ignorare, in dubium vocare, ob frivolas rationes negare. Hæc non est imbecillitas, sed pravitas humana, quæ ad Deum auctorem referri non debebat. Hic error ipsa lege naturali damnatus, adeo innocens non est, ut levitatem animi & corruptionem morum alat, maxima crimina in leviores lapsus, vel defectus naturæ nostræ evitari nescios convertat, & falsam menti inspiret tranquillitatem, quâ omnia media & auxilia gratiæ repudiantur. Qui Deo amorem cæcum, minusque sapientem & sanctum affingit, anthropomorphismum æque absurdum statuit, quam qui violentos hominum affectus in eum transfert. Hæc deinceps expedita via est, qua Titi, Trajani, Antonini, & qui non? qua promiscue omnes sive pagani, sive Deistæ, dummodo virtutis amcenæ, & ingenii liberalioris laude inter sui similes fuerint celebrati, ingenti cum fiducia in sedes beatorum deportantur. Qui ex verbo divino sapiunt, multo circumspectius de aliorum æterna sorte judicant, neque temere arcana supremi judicis consilia intempestiva sua, vel liberalitate, vel asperitate, prævertere cupiunt. Norunt, Deum & homines non eadem ponderare libra virtutes humanas; quæ, si ex solius naturæ fundo proficiscuntur, plurimum vanitatis admixtum habent. Norunt, de salute gentilium caute esse statuendum; & quamvis ipsa dispensatio per lumen naturæ sua gratiæ mensura omnino non careat, interiores tamen illius recessus, & totam œconomiam divinæ seriem maximam partem nos latere. Sola gratia Dei in Christo illucescens admirabilem omnium perfectionum div. consensionem, sola revelatio veram cælitum, virtutumque cælestium imaginem, repræsentat. Conf. Censure de la faculté de Theol. de Paris Art. I. prop. I. -- IV. quæ, licet ex systemate pontificio passim falsa admisceat de fide justificante, eademque tam implicita, quam explicita &c. sapienter tamen monuit: virtutes heroum paganismi pluribus vitiis, ipsam legem nat. violantibus, fuisse contaminatas; legem nat. non just.

justitiam tantum & beneficentiam erga alios, sed & graviora erga Deum, & nosmet ipsos, inculcare officia; sola beneficentia viam salutis æternæ non absolvi, sed multo diviniorem instrui *Ebr. XI. 6. Jo. XIV. 6. III. 16. Act. X. 43. IV. 12.* qua non iniusti tantum, sed & idololatræ & libidinosi excludantur *Rom. I. 18. sqq. I Cor. VI. 9. Ad β.)* Consensum rationis & fidei, conscientiæ & Scripturæ S. nemo temere negaverit. Utroque hoc lumine ducimur in via veritatis & virtutis. Utraque vox Dei, sua nos voluntate instruentis dici omnino potest. Postquam vero pravitas cordis humani, phantasiæ ludibrium, sensuumque intemperies dictamini rationis & conscientiæ tantam subinde caliginem offundunt, tot impedimenta objiciunt, tot heterogenea adspargunt, & in illius locum sophismata carnis substituunt: revelatio div. supernaturalis non tantum supplet rationem, eamque veritatibus antea non cognitis locupletat: sed quam maxime novo illam lumine perfundit, à squalore errorum & præjudicatarum opinionum quem fragilis hujus vitæ ratio inducit, repurgat, & in suo de veritate judicio ita dirigit, ut disciplinæ Spiritus S. lubens se subjiciat. Enimvero non omnia mentis humanæ figmenta sunt totidem decreta rationis & conscientiæ. Nihil magis ambiguum est, quam evidentia eorum, quæ *sensu morali* percipi dicuntur. Cuivis somnio, cuivis errori species veritatis conciliabitur fallaci isto asserto: *c'est un sentiment, qui a tout l'ascendant de l'évidence; c'est la voix de Dieu, qui se fait entendre au fond de mon ame &c.* Itaque nemo, nisi in crassiorum naturalismum fanaticum proclivis, & in verbum Dei revelatum injurius solo isto sensu definiverit cultus à Deo præscripti, & consiliorum divinorum in dispensanda æterna hominum salute, rationem. Num quid vero superstitio pagana Trajani, Antonini &c. quos inter cælitæ cooptavit Belisarius redivivus, & ipsa fuit cultus ista voce Dei interna præceptus? Tolerantia hisce fundamentis superstructa nec sapiens est, nec solida & christiana. Plura de hoc argumento dixit Respondentis PARENS *Diff. de dubio juris nat. lumine cum lumine Sp. S. comparato.* Pensitari heic meretur epiphonema, quo AUCTOR *du Tableau philosophique du genre humain*, hanc satyram atrocem & fanaticam adversus religionem & imperium civile claudit: *O le bon temps pour la faiblesse humaine, que celui, où l'on pouvoit être vicieux sans violer la loi naturelle; l'on étoit censé ignorer invinciblement la religion révélée, que l'on dedaignoit de connoître; Et où l'on alloit à Dieu Et à la vertu par le chemin du plaisir!* Quodsi ratio & conscientia unumquemque veram religionem docet: profecto veritas non est ad instar puncti in immensis, quod error occupat, spatiis; id quod tamen Auctor adfir-

adfirmaverat. Sed dabimus, rem ita se habere: quam auspdatum mortalibus esse debebat revelationis div. lumen, cujus beneficio tenebras errorum eluctati exoptabile istud punctum attingere possunt. Ad 7.) Ex uno alterove Dei attributo nec Deus ipse, ejusque opera & instituta aestimari debent, nec veritas religionis, quæ ex omnibus, quotquot cognosci possunt, perfectionibus div. argumenta dogmatum & præceptorum suorum petit. Religio, quæ solam in Deo beneficentiam repræsentat, nec optima est, nec homines meliores reddit. Deus amat, sed sapienter: ideoque justus est. Amat singulos, ita tamen, ut suæ sanctitati, ut ordini hujus universi, nihil deroget. Non amat errores, nec vitia, sed solum & omne bonum. Amat errantes, ut in viam reducantur. Amat vitiosos, ut corrigantur. Amor, quem Belisarius Deo affingit, cæca indulgentia est, Rege & Patre sapientissimo plane indigna. Vera igitur religio Deum & alios amare docet ex sensu & præcepto amoris divini; ad exemplum patris cælestis. Qualis hinc nascatur tolerantia, facile intelligitur. Ea scilicet, quæ erroribus & vitiis non indulget, nec tamen ullius conscientiæ vim infert. Ad hanc sola animos format doctrina evangelii; adeo ut iniquo consilio Belisarius suæ religioni, quæ de Christo redemptore ne cogitat quidem, christianæ religionis nomen vindicet; ad christianismi vero illiberalem, ut putat, disciplinam omnem illam crudelitatem referat, qua degeneres & carnales christiani pro inani religionis simulacro inde à pluribus sæculis sævire consueverint. Talia criminantes Deistæ recogitare debebant, nihil magis ad informandam animis ferociam comparatum esse, quam suam de religione sententiam. Quum enim in hac re gravissima sibi soli sapere, Deo & naturæ debitum tribuere honorem, rationis & conscientiæ decreta sequi, & societatis humanæ commodis inservire; reliqui omnes autem, imprimis, qui fidem christianam profitentur, ipsis desipere, superstitioni, fanaticismo, piis fraudibus, operam dare; ignorantiam, errores, malas artes pertinacia munire, paci & tranquillitati publicæ, immo & bonis moribus insidiari videantur: nihil amplius ad mutua utriusque partis odia inflammanda desiderari posse dixeris. At frænum hætenus injecit divina providentia: postquam certæ cujusdam religionis professio publica ipsi civitatum structuræ innexa fuit, ideoque manipulus Deistarum multum superatur à numero eorum, qui ab ipsis dissentiunt. Immo ipsorum principum, & Deistarum sagaciorum, interest, impedire, quo minus religionum contemptus vulgi animis sese insinuet. Ita enim VOLTAIRE: *Telle est la faiblesse du genre humain, & telle sa perversité, qu'il vaut mieux sans doute pour lui, d'être subjugué par toutes les superstitions*

tions possibles, pourvu qu'elles ne soient point meurtrières, que de vivre sans religion. L'homme a toujours eu besoin d'un frein; & quoiqu'il fût ridicule de sacrifier aux Faunes, aux Sylvains, aux Naiades, il était bien plus raisonnable & plus utile d'adorer ces images fantastiques de la divinité, que de se livrer à l'athéisme. Un Athée, qui serait raisonneur, violent & puissant, serait un fléau aussi funeste, qu'un superstitieux sanguinaire: *tr. sur la toler.*

Ch. XX. Nec tamen desunt ferocioris Deistarum impatientiæ specimina. Dum in contemptum religionis & contumeliam recte sentientium omnia rident: præfractæ peccant in leges tolerantia, suas quippe lubricas opiniones aliis obtrudentes, & ut cavillari queant, omnia torquentes, mutilantes, jocos suis interpolantes. Nonne metuendum, ne Deistæ potentiores facti adversus christianos eadem rationum specie furant, qua olim pagani, qui, si à plebe discesseris, Deistis erant quam similimi. Scripsit *Auß.* detestabilis satyræ in christ. religionem, quæ titulum præfert. *Geheimer Vorschlag dem türkischen Kayser überreicht von Aliben Abdallah &c. Utrecht 1760.* inter alia: *Nichts würde vortheilhafter seyn, als wenn es möglich wäre, unsre aberglaubische Religion gänzlich zu vernichten. Wenn es die Umstände nicht verstaten, die Hirngespinnste mit gewafneter Hand und Macht zu Boden zu werfen, so kan man solches wenigstens durch Umwege anfallen, und nach und nach endlich gar zerstören. . . . Ein — — (horret calamus, blasphemiam transcribere)* Jude hat die christliche Religion aufgerichtet; ein verschlagener arabischer Kaufmann hat die unserige gegründet. Warum sollte es einem mächtigen Prinzen, der die höchste Stufe der Weisheit besitzt, schwerer fallen einen solchen Glauben wieder umzustürzen &c. Media deinceps proponuntur. queis nihil magis impium & frivolum cogitari potest. Hæc illa Deistarum tolerantia est! Nihil elegantius & solidius de hoc argumento dici potuit, quam quod scripsit *ROVSTAN* lettres sur l'état présent du christianisme & la conduite des incrédules p. 37 sq. ubi inter alia: *Mais sied-il bien aux incrédules de tant parler de tolerance, eux, qui la s'appent par les fondemens? Ce n'est pas en effet pour nos opinions seules, c'est aussi pour nos fautes, que nous en avons besoin. J'ai déjà dit, sur quelle base repose celle du chrétien: Il peut pardonner au trompeur ses fraudes, au calomniateur ses mensonges; au juge même ses iniquités, parce qu'il attend un autre Juge, auprès de qui l'intrigue & la corruption n'ont aucun accès. . . . Il peut même rendre le bien pour le mal, parce que en semant sur la terre, il s'assure dans le ciel une moisson centuple. . . . Maintenant donc, Esprit fort, dis-moi, je te prie, ce qui fera*
pour

pour l'Athée la compensation de ce contrepoids? . . . Si je n'ai nul espoir d'un bonheur après le trépas; si toutes mes prétentions finissent avec cette vie: il est clair, que cette vie m'en deviendra plus précieuse, & que je serai violemment porté à m'y rendre aussi heureux, qu'il sera possible, aux dépens de qui il appartiendra; il est clair, que quiconque viendra troubler ou renverser mes mesures, fut-ce par imprudence, fut-ce à son insçu, s'offrira dès lors à mes yeux sous un aspect effroyable; & que, si les loix m'empêchent d'en venir contre lui aux derniers excès, elles ne m'empêcheront pas de le hair en secret, de le traverser, de le decrier, de le perdre même . . . Ah! si l'athéisme eut régné sur la terre depuis 1700. ans il n'eut pas fait au genre humain, si l'on veut, les playes, que l'on reproche à la Religion, mais il l'auroit exterminé en détail, il l'auroit enseveli . . . Considerari etiam merentur, quæ scite opposuit **PREMONTVAL** in: le *Diogène* de d'Alembert p. 167. L'intolérance, inquit, est dans le cœur de l'homme; c'est la haine des ennemis de nos opinions; elle est d'autant plus vive, que nos opinions nous sont plus chères. Si l'impiété est aussi chère aux impies, que la superstition l'est aux superstitieux, ils ne seront pas moins intolérans . . . Que des ecclésiastiques soient persécuteurs: il se peut, que ce soit par principe de conscience . . . Mais, que nos esprits forts, ces prétendus apôtres de la raison, ne puissent souffrir, qu'un homme se déclare défenseur de la morale, & de l'essentiel de la Religion, ce n'est pas l'intolérance, c'est fureur. Denique ad d.) Hospes est Belisarius in doctrina non minus quam praxi religionis christianæ, dum negat, mysteria sanctissimæ fidei nostræ nihil facere ad formandos hominum mores, ad veram pietatem, omnisque generis virtutes mentibus ingenerandas. Nescit, in divino evangelii systemate omnia arctissime coherere; complecti illud unam quasi veritatem, Jo. VIII. 32. XVII. 3. 17. sqq. Eph. IV. 21. sqq. mysteria eo fine eaque mensura nobis esse revelata, quousque hoc lumine opus erat ad formandam in nobis fidem & vitam christianam, 2 Cor. XIII. 13. Consideret, quæso, quam divina præcepta moralia in *Epistolis ad Romanos, Ephesios, Colossenses* &c. ex mysteriis fidei, de Deo Trino, de Christo mediatore, de gratia Spiritus S. deducantur. Utinam ad animum revocasset, ad formandum statum hominis moralem, cui quidem præstando vel sola natura sufficit, non solam cognitionem distinctam præceptorum, & rationum moventium, sed quamplurima concurrere mysteria naturæ, quorum non datur distincta cognitio, quæ solo sensu percipiuntur; qualia sunt: indoles & generatio parentum, nutrimenta, climatis diversitas,

gustus & sensus moralis, instinctus naturæ &c. quæ explicari non possunt. *Conf. de reliquis, quæ heic dici possent, Censure Art. III. Proposit. IX. X.* Quæ ROUSSEAU sub finem libri sui de tolerantia tradidit, minus bene digesta sunt. Vera intolerantia theologica non est ea, qua dissentientes damnamus, sed qua judicamus, eos non eandem nobiscum societatem sacram constituere posse, qui legibus, quæ societas continetur, teneri nolunt. Hæc optime in gratiam redit cum tolerantia civili; teste experientia in Belgio, Anglia &c. Recte etiam addit *Anti-contrat Social par P. L. BAYLAIR* citoyen du monde p. 170. *La tolerance civile fait tomber insensiblement l'intolérance theologique. Sous les gouvernemens, où un seul culte est permis, les partisans d'un culte étranger sont odieux, & detestés. Dans ceux, où la tolerance préside; les hommes, les plus différens en religion observent souvent entr'eux les loix de l'amitié, de l'union, & de la paix. La probité les unit...* Distinctio religionis, quæ vel hominis, vel civis, vel sacerdotis esse dicitur, prorsus precaria est, è spurio religionis conceptu nata. Quodsi idem Deus est, cui homo, & civis, & sacerdos sua debent obsequia: nescio quid sibi absurda illa velit distinctio. Summæ autem intolerantiæ specimen dedit ROUSSEAU, quando religionem christianam accusat, quod cum statu hominis ingenui conciliari non possit; quod producendis mancipiis inserviat; quod ordinem civilem, quod commoda civitatis vel evertat, vel multis modis impediat. Nimis prolixum foret, si cum hac criminatione singula christianæ religionis præcepta contendere vellemus. Sufficit meminisse, quod ipsi moderatiores Deistæ, quorum mens non admodum læva fuit, dudum agnoverint, beatam fore societatem humanam, quæ præceptis Christi fuerit conformata. Plura addere non vacat. *Conf. TRESCHO Briefe über die neueste Theol. Literatur Th. III. Br. 32. 33. quibus VOLTAIRE tr. de tolerantia confutatur.*

§. XV.

Conspectus Superest, ut eorum quoque dogmata examinemus, IV. qui eorum, quæ tolerantiam *Indifferentismi* fundamento superstruunt, nec hostilem dicenda sunt. cæteroquin animum in fidem christ. præ se ferentes quibusvis fere persunt. sectis & systematibus religionis in thesi & praxi idem statuere pretium, eademque errori privilegia; quæ veritati propria sunt, in foro etiam Dei ac conscientiae vindicare videntur; quo loco quædam monenda fuerint de Cel. BASEDOVII *Betrachtungen über die Rechtgläubigkeit und Toleranz, 1766.* de quibus honorifice sentit *Allg. deutsche Biblioth. B. III. St. 1.* Sub finem tamen addit: *Gewis der Verf. hat diesen höchst wichtigen Grund nicht immer bey freymüthiger Erklärung verimeynter Irrthümer deutlich vor Augen*

gen gehabt; sonst hätte ihm seine Gewissenhaftigkeit manchmal schweigen geboten. Allzuviel Zuversicht auf sich selbst ist in solchem Fall der erste Keim der Intoleranz &c. V. qui syncretismum LL. Symb. inimicum, fovescentes, nimio studio conciliandi dissidentes in religione, & promovendi quædam commoda privata, graviter quoque errantibus suum cum cætu ecclesiastico consortium, quod tamen fundamentali suo dissensu violant, adserere cupiunt; VI. qui Enthusiasmo agitati, nescio quam Θεοπνευσίαν & impulsus div. mentiti, tam magistratibus, quam ecclesiis, eorumque antistitibus jus denegant, ad conservandam τάξις καὶ εὐχρημοσύνην in ecclesia eorum insultus, & tumultuaria molimina, in doctrinis, scriptis, simulatæ pietatis exercitio infucata, reprimendi ac coercendi. De Independentibus scripsit HUME Hist. de la maison de Stuart. T. II. p. 62. de toutes les sectes chrétiennes celle-ci est la première, qui dans sa prospérité, comme dans ses disgraces ait adopté constamment le principe de Tolerance; & c'est une observation assez singulière, qu'une doctrine si raisonnable sur ce point doit son origine non au raisonnement, mais au plus haut point de l'extravagance & de l'enthousiasme. Huc referri nostræ ætate debent morosiores Separatistæ, & Chiliasistæ crassiores, qui sibi in alios, in typum doctrinæ receptæ, in disciplinam eccles. in ipsum verbum Dei omnia, aliis in ipsos nihil licere volunt. Denique sapiens & verè christiana tolerantia deducenda erat VII. ex sensu humanitatis, veritatis, amoris & prudentiæ christianæ, suisque limitibus probe definienda; addita quæstione: an pro præsentī œconomīæ div. animorum, scientiarum, magistratuum, rerum publicarum, cleri & plebis christianæ statu sperari possit, cætus christianos in posterum mitius & liberalius se mutuo excepturos esse, ex quo præsertim cleri Romani, Jesuitarum imprimis fastus, potentia, auri sacra fames, violenta consilia, ipsis principibus catholicis intoleranda esse videntur. Conf. S. Rev. WICKMANNI Schediasma: de Roma senescente. Decollasset hæc qualiscunque spes, si plures existerent, qui res sacras & civiles moderantur, Martini illius BIRONII, Padani Episcopi Westprimiensis similes, qui A. 1750. evulgavit: enchiridion de fide, hæresiarchis & eorum affectis, in genere de apostatis Diotrephi seu Acatholias in Hungaria commorantibus, ad SS. Imperatriciam & Reginalem majestatem Mariam Theresiam, in negotio religionis, a. 1749. sub communi Augustanæ & Helveticæ confessionis addictorum nomine recurrentibus, responsionis loco christiana caritate, (quæ Lutheranos eorumque fautores è regno eliminari, extirpari, & comburi vult,) exhibitum; de quo B. SÜSMILCH: Er hatte die Ausverschämtheit, diese unmenschliche Schrift der Königin von Ungarn zu dediciren Es ist nicht zu fassen, wie, nicht ein eiender Mönch, sondern ein Bischof sich zu diesen Zeiten nicht schä-

schämet, solch rasendes Zeug nicht allein an das Licht zu bringen, sondern gar einer klugen Regentin damit unter die Augen zu treten. Ist nicht das Pabstthum zu allen Zeiten eben dasselbe, und bleibt es sich nicht stets ähnlich? &c. Göttl. Ordn. p. 562. /q. Sed ista quidem omnia latius explicanda alii reservamus instituto.

P R A E S E S

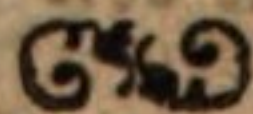
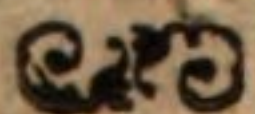
VENERABILI ET CLARISSIMO DN. RESPONDENTI

S. P. D.

Quibus præsens rei christianæ status curæ cordique est, illi semper optabunt ævi nostri profanitati, quæ quicquid Sacrum est undique turbat, non nisi solida ac matura opponi. Quocirca plane certum exploratumque mihi est, **CLARISSIME AC DOCTISSIME RESPONDENS, TE** apud omnes veritatis ac solidæ doctrinæ amantes gratiam esse initurum, quod Meletema hoc, cui meditando **SVMME REVERENDVS PARENS TVVS, CONSILIARIVS IN SERENISSIMI DOMINI DVCIS CONSISTORIO MERITISSIMVS,** horas nonnullas a gravissimi muneris curis vacuas impendit, non pateris intra **IPSIVS** scrinia delitescere, sed bona cum pace ac venia **VIRI SVMMI** tanquam materiam Publicæ Disputationis in Cathedram academicam profers. Inprimis ex animo **TIBI** gratulor ipsum argumentum, in quo profectus **TVOS** publice demonstrabis: quod apprime temporibus nostris necessarium est, & pro rei momento accurate doctissimeque tractatum. Meministi, cum per hos aliquot menses explicationi Librorum Symbolicorum assiduus Auditor interesses, quam sæpe occasio se obtulerit, observandi in Majoribus nostris sanctum pro veritate Zelum constantiamque immotam, sed conjunctam cum insigni illa prudentia, circumspeditione, ac moderatione, quæ Confessores hodieque venerabiles nobis facit. Ipsa Præfatio generalis Libri Concordiæ graviter quidem de persecutoribus pronunciat, tyrannidis suæ rationem reddituros ac pœnas horrendas subituros esse: nec tamen non & alterum illud inculcat, turbulentis & contentiosis hominibus liberum esse non debere, ut pro sua libidine prodigiosis opiniones proponant. Hujus generis præceptis ac monitis Studioforum animos imbui, & contra duo ista extrema, inter quæ nostræ ætas misere jactatur & fluctuat, muniri, interest communis Ecclesiæ salutis. Quam ad rem cum doctissimum hoc Meletema plurimum conferat, **DEVM** precor, ut **IPSE** primus ac præcipue fructum illum salutarem inde percipias, **VENERANDI PARENTIS TVI** vestigia & exemplum exoptatissimo cum successu sequaris, ac **DEVM TIBI** ac rebus **TVIS** omnibus propitium semper & faventem experiare.

Scripsi Tubingæ a. d. X Julii. MDCLXIX.

pag. 80. lin. ult. loco: quod error &c. legatur: quæ error &c.

Sartorius, Christoph Friedrich,

Disp. theol. qua fontes examinantur, ex quibus tolerantia dissentientium
in religione recentius deduci solet

Tubinga 1769

4 Diss. 3494,2

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10966530-3

VD18 15139956-001